

ՀԱՅԳԱԿԱՆ ՄԱՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԳԻՏԱԿԱՆ-ՀԱՆՐԱՄԱՏՁԵԼԻ ՍԵՐԻԱ

Է. Հ. ԳԱՐԻԻԵԼՅԱՆ-ՔԵԿԵՏՈՎՍԿԱՅԱ

Ս Ե Ր Կ Ե Վ Ի Լ

ԵՐԵՎԱՆ - 1955

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
НАУЧНО-ПОПУЛЯРНАЯ СЕРИЯ

13

Е. А. ГАБРИЕЛЯН-БЕКЕТОВСКАЯ

А Й В А

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1955

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԳԻՏԱԿԱՆ-ՀԱՆՐԱՄԱՏՋԵԼԻ ՍԵՐԻԱ

13

Է. Հ. ԳԱՐԲԻԵԼՅԱՆ-ԲԵԿԵՏՈՎՍԿԱՅԱ

ՍԵՐԿԵՎԻԼ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1955

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ-Գիտությունների ակադեմիայի
Խմբագրական-հրատարակչական խորհրդի որոշմամբ:

Ա. Բ. Ա. Զ. Ա. Բ. Ա. Կ.

Սովետական Միության Կոմունիստական պարտիայի XIX
Համագումարը Կոնսերվի արդյունաբերության առաջ մեծ
խնդիր դրեց՝ 1951 — 1955 թթ. ընթացքում մեծացնել պտուղ-
ների վերամշակության արտադրանքը 2,5—3 անգամ: Նույն
Համագումարը առաջադրանք տվեց Կոլտնտեսություններում
մրգասառանների տարածությունն ընդարձակելու 70%-ով:

Կոնսերվի հայրենական բուռն սահող արդյունաբերություն-
նը Կարիք է զգում տարբեր պտուղների, այդ թվում սերկևիլի՝
հումուլթի: Եթե սովետական կարգերի հաստատումից հետո
մեր երկրի տարբեր շրջաններում ստեղծվել են սովխոզային
և Կոլտնտեսային ընդարձակ պտղաբուծական տնտեսություն-
ներ, որով զգալի չափով ապահովվել է Կոնսերվի արդյունա-
բերությունը հիմնական պտղատու առևտրային հումուլթով,
ապա նույն բանը չի կարելի ասել սերկևիլի վերաբերյալ:
Մինչև այսօր ոչ մի տեղ սերկևիլի խոշոր հումուլթային բազա
չի ստեղծվել: Դրա ստեղծմանը խոշոր չափով կնպաստեն
սերկևիլի բիրոգիական և նրա մշակության հարցերի գիտա-
կան պարզաբանումը: Սակայն այդ հարցերը մինչև վերջերս
լավ ուսումնասիրված չեն եղել և միայն վերջին տարիներն է,
որ Անդրկովկասյան և Միջին-ասիական ռեսպուբլիկաների
գիտահետազոտական հիմնարկներն անցել են սերկևիլի
ուսումնասիրության խոշոր աշխատանքներին:

Ներկա համեստ աշխատանքով, հեղինակն աշխատում է համառոտակի ընդհանրացնել Հայաստանի սերկելի մշակության վերաբերյալ կատարած ուսումնասիրության արդյունքները, հույս ունենալով իր ուժերը ներածի շափ որոշ օգնություն ցույց տալու սեսպոբլիկայի կոլտնտեսություններին, սովխոզներին և կոոսերվի արդյունաբերությանը:

ՍԵՐԿԵԼԻԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՍՍՌՄ-ում, այդ թվում և Հայկական ՍՍՌ-ում, սերկելիը շատ չի տարածված: Միության մեջ նրա դրաղեցրած տարածությունը շատ աննշան է, մոտ 4,5 հազար հեկտար և այն էլ դիսպոբերացես, համարյա արդյունաբերական նշանակություն չունեցող մասը, իրարից անջատ-անջատ տնկարկների ձևով:

Սերկելիի տարածման տեսուկետից Հայաստանը Միության մեջ 5-րդ տեղն է բռնում, իսկ Անդրկովկասյան ռեսպուբլիկաներում՝ երրորդ տեղը:

Հայաստանում կա ընդամենը 71 հազար ծառ (մոտավորապես 216 հեկտար), որոնք հիմնականում գտնվում են Երեվանի և նրան հարող շրջանների այգիներում և պարտեզներում: Բավական քանակությամբ սերկելի կա նաև Մեզրու, Էջմիածնի, Ազիզբեկովի, Նոյեմբերյանի, Ալավերդու և այլ շրջաններում: Հայկական ՍՍՌ պտղատու տեսակների մեջ սերկելիը կազմում է 1,7%, իսկ հնդավորների մեջ՝ 6%:

Ներքին շուկան զգալի պահանջ է ներկայացնում սերկելիի թե՛ թարմ պտուղների և թե՛ վերամշակման միջոցով նրանից պատրաստված տարրեր տեսակի արտադրանքի նկատմամբ: Սակայն սերկելիի սպառման ասպարեզում պետք է նշել որոշ սեզոնայնություն, այսինքն նա գործ է ածվում աշնանը և ձմռան սկզբում:

Սերկելիի պտուղը թարմ վիճակում դործածվում է շատ աննշան քանակությամբ, այն էլ միայն նրա մշակության վայրերում, քստ սրում ուտելու համար դործ են ածում քաղցր

պտուղները, իսկ թթու պտուղները՝ կերակուրների մեջ: Ավելի հաճախ սերկևիլը դործ է ածվում որպես համեմունք որոշ կերակուրների մեջ. ինչպիսիք են տոլման, բոգրաշը և այլն: Նա գործ է ածվում նաև որպես խավարտ (գարնիր), թարմ կամ խորոված դրուձյամբ, տապակած մսի հետ, կամ թե սերկևիլը խճողում են ծեծած մսով և բրնձով: Որոշ կոմպոտներ պատրաստելու ժամանակ, ինչպես, օրինակ՝ տանձի կոմպոտը, հետը խառնում են նաև սերկևիլ՝ արսմատիղացիայի համար:

Թարմ սերկևիլից միջուկը հանելուց հետո, մեջը շաքար են ածում, շոգեխաշում և այդ ձևով գործածում:

Պատրաստում են նաև, այսպես կոչված, «սերկևիլի տուլմա»: Պտուղը կտրատում են մանր երկարավուն կտորների և եփում շաքարի, յուղի ու քիչ քանակությամբ ջրի հետ, մինչև որ հյութն ստանա մուգ վարդագույն գունավորում և սիրողի խտություն: Այդ ձևով մատուցում են ճաշի:

Մեծ է սերկևիլի նշանակությունը կոնսերվի և հրուշակեղենի արդյունաբերության մեջ: Այսպես, սերկևիլից պատրաստում են՝ մուրաբա, պովիդլո, ժելե, ջեմ, կոմպոտներ, ղովացուցիչ ջրերի համար օշարակներ (սիրոպներ), մարմելադ, ցուկատ, պաստեղ և այլն:

Խմորումնային արդյունաբերության մեջ տարբեր պտուղներից ոգելից խմիրքներ պատրաստելու ժամանակ, օրինակ՝ բաղդը և նվազ թթվությամբ խնձորներից սիդր պատրաստելիս սերկևիլի հյութը գործ է ածվում կուլապի համար:

Չնայած վերամշակված սերկևիլի մեծ պահանջի, կոնսերվի արդյունաբերությունը, հոմոլոյթի բացակայության պատճառով, վերամշակում է շատ քիչ քանակությամբ սերկևիլ:

Հաշվի առնելով այս հանգամանքը և սերկևիլի ժողովրդա-տնտեսական նշանակությունը, միութենական կառավարությունը և մասնավորապես Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետը մի շարք միջոցառումներ ձեռք առան սերկևիլի տարածությունն ընդարձակելու: Համաձայն վերոգրյալ օրգաննե-

րի որոշման՝ 1950—1955 թթ. Հայաստանում պեպ է տնկել 400 հեկտար սերկևիլ:

Սերկևիլը որոշ դեպքեր է կատարում ժողովրդական տնտեսության նաև այլ բնագավառներում: Այսպես, բժշկության մեջ ալկիթային՝ լեղու հիվանդությունների, սկորբուտի (լնդախտի) դեպքում օդատագործվում է որպես կապուղ և Վովացնոլ միջոց: Անբժշկելի դործ են ածվում որպես նուրբ լուծողական և փափկացնող միջոց:

Սերկևիլի բնագիտությունը պինդ է, խիտ հյուսվածքներով, սպիտակավուն գույնի, պիտանի է վանազան մանր իրեր պատրաստելու համար: Նրա սերմերից պատրաստում են մածուցիկ սոսինձ, որն օգտագործվում է տեքստիլ արդյունաբերության մեջ և իբրև արաբական խեժը փոխարինող:

Սերկևիլի որոշ տեսակներ օգտագործվում են որպես դեկորատիվ բույսեր՝ պուրակներում տնկելու համար: Պտղաբուծության մեջ սովորական սերկևիլն օգտագործվում է որպես տանձի շատ սորտերի պատվաստակալ՝ գաճաճ ծառեր ստանալու համար:

Հայաստանում սերկևիլը կարելի է մշակել արդյունաբերական նպատակով՝ պահածոներ և տարբեր հրուշակեղեն ստանալու, ինչպես նաև թարմ վիճակում և խոհարարության տապարեզում սպառելու համար:

ՍԵՐԿԵՎԻԼԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՇԽՈՒՄԸ

Ավելի քան չորս հազար տարի է, ինչ հայտնի է սերկևիլի մշակությունը: Հավանական է, որ այդ մշակությունը սկսվել է հենց այն տեղերում, որտեղ տարածված է եղել վայրի սերկևիլը:

Ներկայումս վայրի սերկևիլը տարածված է Կասպից ծովին հարավից և արևմուտքից հարող շրջաններում: Նրա աճման շերտը սկսվում է Թուրքմենիայից՝ արևմտյան Կոպետդաղի լեռներում, անցնում է Իրանի հյուսիսով և վերջանում է Ադրբեջանում:

Աղբրեջանում նա մասսայականորեն տարածված է Դի-
վիշի, Ղուրաչի և Խաչմասի ծովափնյա շրջաններում: Վայրի
սերկեկիի ամենից մեծ քանակի մացառուտներ կան Կալա-
քենդում, ասլա Սամուրի, Կուսարչայի և Խաչմասի ափազան-
ներում:

Վայրիացած դրոժյամբ սերկեկին աճում է Ղրիմում,
Վրաստանում, Տաջիկստանում և այլն:

Հայաստանի անտառներում վայրի սերկեկի չի գտնվում:
Մեր ռեսպուբլիկայում սերկեկիը մշակվում է միայն պարտեզ-
ներում և հավանական է նա այստեղ ներմուծված է հարևան
երկրներից մի քանի հազար տարի սրանից առաջ: Հայ ժողո-
վրդի կուլտուրայի պատմությունը սկսվում է հնագույն ժա-
մանակներից և մոտ երեք հազարամյա անցյալ ունի: Հավա-
նական է, որ սերկեկիը ներմուծված լինի Հայկական ՍՍ Ռես-
պուբլիկայի ներկայիս տերիտորիան հայ ժողովրդի այլ եր-
կրների հետ ունեցած ուժեղ առևտրական հարաբերություն-
ների ժամանակ:

Վայրի սերկեկիի աճման կենտրոններից նրա մշակովի
ձևերը տարածվել են նաև աշխարհիս այլ երկրները, նախ արև-
ելքում (Բաբելոն, Եգիպտոս), ապա 7-րդ դարում մեր թվար-
կությունից առաջ նաև Հունաստանում, որ նա ներմուծվել է
Կիդոնիայից (Կրետե կղզուց): Հույները սերկեկին անվանել են
ոսկե խնձոր կամ Կիդոնիական խնձոր, որից և ծագել է նրա
դիտական (լատիներեն) անունը՝ Ֆիդոնիա (Cydonia):

Հին Հայաստանում սերկեկիի պատուը մեծ հմայք ուներ:
Սուրենի ժամանակ օրենքով պարտադրվում էր, որ հարսանիքի
օրը հարսն ու փեսան սերկեկի ուտեին, քանի որ սերկեկիը
համարվում էր բախտավոր ընտանեկան կյանքի սիմվոլ
(նշան):

Հունաստանից սերկեկիը տարածվել է նախ նրա գաղութ-
ները, ապա այդ տեղերից ամբողջ Եվրոպա: Հռոմեական կայս-
րության ժողովման շրջանում հռոմեացիք սերկեկիը ներմու-
ծել են իրենց տիրապետության հյուսիսային շրջանները:

Հռոմեացիք ունեցել են սերկեկիի վեց սորտ, որոնք օգ-

տադրծել են ոչ միայն ուտելու համար, այլև իրեն բուժական
միջոց:

Սերկեկիը անտեսական կերպում է ունեցել Ֆրանսիա-
յում IX դարի սկզբում, Անգլիայում XIV դարում: XV դարի
կեսերին Անգլիայում խորոված սերկեկիը մասուցելիս են
եղել բանկետներում:

Աղբրեջանից սերկեկին անցել է Ղրիմ ու Ուկրաինայի
հարավային շրջանները, իսկ Թուրքմենիայից և Իրանի հյու-
սիսից՝ Ավղանստան և Միջին-ասիական ռեսպուբլիկաները:

Եվրոպական երկրների՝ գաղութներ նվաճելու շրջանում,
սերկեկիը լայնորեն տարածվել է ամբողջ երկրագնդի վրա:
Ռուսաստան, օրինակ, ԱՄՆ-ում, Վիրջինիայում սերկեկիի մասին
հիշատակվում է 1648 թվականին: Սերկեկի կա Ավստրալիա-
յում, Աֆրիկայում, ինչպես նաև արևելյան և հարավային
Ասիայում:

Ժողովուրդների կուլտուրական կյանքում սերկեկիը երբեք
խոշոր նշանակություն չի ունեցել, ինչպիսի խոշոր նշանա-
կություն են ունեցել խաղողը, ձիթապտուղը, թուզը:

ՍԵՐԿԵԿԻԻ ԲՈՒՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆԱԲԱԳԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սերկեկիը պատկանում է խնձորագինների (Pomaceae
DC.) ընտանիքին, Ֆիդոնիա (Cydonia) սեռին և Օբլոնգա (Եր-
կարավուն Oblonga Mill) տեսակին:

Սերկեկին աճում է որպես ծառ կամ թուփ: Նայած աճման
պայմաններին նա խիստ փոփոխության է ենթարկվում, եր-
բեմ հասնելով 12 մ բարձրության՝ պսակի մինչև 50 մ շրջա-
դժով. որպես թուփ աճելու դեպքում ունենում է 2-ից մինչև
7—8 բուն: Բունը լինում է ցածր կամ միջին բարձրությամբ.
պսակը՝ լայն կլորավուն, փոված ճյուղերով, կոնաձև:

Բունը՝ հարթ մակերեսով, հազվադեպ կոստողոտ, չին-
քնի մակերեսը՝ ծածկված պոկվող կեղևով:

Աճող միամյա շիվերը՝ միջակ աճեցողությամբ, առաձ-
ղական, զարչնադույն, ոսպնյակներով:

Ծաղկակիր շիվերը, նախած սորտին՝ 2—12 սմ երկարությամբ, 0,3—0,5 սմ հաստությամբ, ուղիղ, երբեմն ծռած, մուգ դարչնագույն, խիտ թավոտ, ծածկված մանր և խոշոր, կանաչ կամ մուգ կանաչ գույնի ոսպնյակներով:

Տերևները՝ հաստ, կաշվեման, թավոտ, կապտավուն, ձվաձև կամ էլիպսաձև՝ հավասար կամ բլրակավոր մակերեսով, ուղիղ կամ դեպի ներս ուղղված եզրերով:

Ծաղիկները մեկական են, խոշոր, 4—5 սմ տրամագծով, երկսեռ: Բաժակաթերթերը ծածկված են խիտ թաղիքանման արծաթափայլ թավով. պսակաթերթերը՝ սովորաբար վարդագույն, հակադարձ ձվաձև, մոտ 3 սմ երկարությամբ: Առէջքները 19—21, օղակաձև դասավորությամբ, սերմնարանը ներքնադիր:

Պատուղը՝ 6—8 սմ երկարությամբ, մինչև 120—200 գր կշռով*. վայրի պտուղը 2,5—3,5 սմ երկարությամբ, 10—100 գրամ կշռով՝ խնձորաձև, տանձաձև կամ զանգակաձև, ծածկված բաց մոխրագույնից մինչև հարդագույն, խիտ թաղիքանման թավի շերտով, դեղին գույնի. մսեղ, քարացած բլիջներով, քիչ հյութալի, տոփալ արոմատով, հինգ բնանի, մեծ քանակությամբ սերմերով (մինչև 85 հատ), յուրաքանչյուր բնի մեջ իրար կպած 5—20 հատ:

Սերմը հակադարձ ձվաձև, որի թաղանթը թրջվելիս լորձոնք է բաց թողնում:

Խնձորից և տանձից սերկեիլը աարբերվում է հեռեկալ հատկանիշներով. պտուղները պինդ են, թավապատ մակերեսով, տերևանման բաժակաթերթերով. սերմնարուներ բազմասերմ է, սերմերն սուստ լորձոնքով. պտղակոթը նման է խնձորի պտղակոթին կամ բացակայում է, կամ թույլ է արտահայտված:

Նկ. 1. Սերկեիլի հյուղերը ծաղկակիր շիվերով:

ՍԵՐԿԵՎԻԼԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հնդավոր պտղատու տեսակների, ինչպես, օրինակ, խրնձորենու և տանձենու, պտուղներն առաջանում են կարճացած պտղակիր ճյուղերի վրա:

Սերկեիլն ու զկեռը նման հատուկ պտղակիր ճյուղեր չունեն: Ամեն տարի գարնանը սերկեիլի վրա առաջանում են կարճացած պտղաշիվեր՝ «ծաղկակիր շիվեր» ծաղիկներով: Ահա այդպիսի շիվերի վրա էլ կաղմակերպվում է սերկեիլի պտուղը (տե՛ս նկ. № 1):

Նախած սորտին և ծառի վրա ունեցած դիրքին, ծաղկակիր շիվերը ունենում են տարբեր երկարություն (մինչև 10 սմ) և մինչև 0,5 սմ հաստություն, 7—9 տերև:

Ծաղկակիր շիվերի ծայրերի նախավերջին 2 տերևներն ամենից լավ են զարգացած լինում և ունենում են սորտի համար բնորոշ ձև: Ծաղկակիր շիվ առաջ բերող բողբոջը կաղմակերպվում է նախորդ տարվա գարնանը և ձևավորվում է ամբողջ ամառվա և աշնան ընթացքում: Հետևյալ դարձանը,

* Չինաստանում կան պտուղներ մինչև 30 սմ երկարությամբ և մինչև 4 կգ կշռով:

Հյուժարժություն սկսվելու հետ, այդ բողոքը սկսում է ուղիղ և կամաց-կամաց ծլել: Բողոքի թեփուկների բացվելուց հետո երևան է գալիս խիստ կարճացած ծաղկակիր շիվը՝ սրծաթափայլ թավով ծածկված, նավակաձև մանր տերևների խրձով: Սկզբնական զարգացման ստապիայում այդ տերևներն իրար մեջ քիփ ծավլած են և ծաղիկների կոկոնի տեսք ունեն: Կարճացած ծաղկակիր շիվի զարգացման հետ միաժամանակ երկարում են նրա միջհանգույցները, տերևները մեծանում են և սկսում անջատվել իրարից, իսկ նրանց արանքում ծածկված վիճակում կազմակերպվում է ծաղկի կոկոնը: Մինչ ծաղկելը ինտենսիվ կերպով աճում են ծաղկակիր շիվի բոլոր մասերը:

Աճող ծաղկակիր շիվի վրա ծաղկի կոկոնը երևում է միայն վերջին տերևի (7—9) հետ քաշվելուց հետո: Դուրս եկած կոկոնի վրա 2—3 օրից հետո բացվում են բաժակաթևերը և սկսում են երևալ պսակաթևերը: Կոկոնի մեջ պսակաթևերը իրար մեջ ծավլած են կոնի ձևով և ունենում են տարրեր, սորտին բնորոշ գույներ:

Նույն զարնան եղանակներին սերկևրի բողոքային թեփուկների իրարից հեռանալուց մինչև ծաղկման սկիզբը տևում է 1-ից մինչև 2 ամիս, կոկոնի երևալուց մինչև նրա բացվելը՝ 8—10 օր, իսկ յուրաքանչյուր ծաղկի ծաղկման տևողությունը 2—3 օր է:

Կոկոնի մեջ առջինները շրջանաձև դասավորված են վարդանդի հիմքում: Կոկոնի բացվելուց առաջ առջինները լինում են դարգացման տարրեր ստապիաներում: Նրանցից մի քանիսը երկար, ուղիղ կանգնած առջիններով, ունենում են բացվելու պատրաստ փոշանոթներ, մյուսները՝ կարճ են լինում և ունենում են դեպի վարսանդի հիմքը թեքված առջնաթևեր և խակ փոշանոթներ:

Փոշանոթները պատռվում են արևածափից հետո. այդ ժամանակ եղանակն ավելի խոնավ է լինում, քան ցերեկը: Օրվա տաք և շոք ժամերին (ցերեկը ժամը 11—12) դեղին փո-

շանոթները շորանում են, մզանում, ստանում են լեռի գույն և թևի քամու ազդեցությամբ ծաղկափոշին բաց թողնում:

Քիչ քանակությամբ ծաղկի կոկոնների բացումը տեղի է ունենում նաև երևկոնները՝ արևի մայր մտնելուց մի քիչ առաջ: Ծաղկման երկրորդ օրը վարսանդի սպիի վրա առաջանում է հեղուկ: Ամսյամած եղանակին փոշոտումը կարող է երկարել և կարող է տևել ամբողջ օրվա ընթացքում:

Ծաղկափոշին տարբեր սորտերի մոտ տարբեր որակի է. որոշ սորտերինը լինում է մածուցիկ, ապակուն կալոդ, այլ սորտերինը՝ շոք, օդի թեթևակի շարժումից հեշտությամբ ցրվող: Այդ պատճառով որոշ սորտերի ծաղկափոշին չի մնում փոշանոթների մեջ և արագությամբ քամու միջոցով ցրվում է:

Ծաղկակիր շիվի աճեցողությունը կանգ է առնում ծաղկումը տվարտելու հետ: Հետագայում մինչև մասսայական բողոքափուլի շիվը հաստանում է, ավարտվում է նրա վրա եղած տերևների աճեցողությունն ու ձևավորումը, տերևներն ավելի մուգ գույն են ստանում, կոպտանում են և ծածկվում բարակ թավով: Այսպիսով, ծաղկակիր շիվի և նրա վրա եղած տերևների լիակատար զարգացումը տևում է մոտավորապես հարյուր օր: Ծաղկակիր շիվերի աճեցողությունն ավարտվելու հետ ուժեղանում է պտուղների աճեցողությունը:

Գարնանային ծաղկաթափից և հետագա մասսայական բողոքափուլից, ինչպես և ներքևի կիսազարգացած տերևների թափվելուց հետո, մի քանի լավ զարգացած ծաղկակիր շիվերի ստանձին բողոքներ արթնանում են, նրանց մի մասը սկսում է աճել և աճող շիվեր տալ: Ինացած բողոքները տառնց աճող շիվ սալու, ուղղում, մեծանում են և միայն հետևյալ դարձանը կազմակերպում են նոր ծաղկակիր շիվեր: Անցյալ տարվա յուրաքանչյուր ծաղկակիր ճյուղի վրա գարնանը ձևավորվում է 1—2, հազվադեպ 3—4 ծաղկակիր շիվ:

Այսպիսով, ծաղկակիր շիվերի մեծագույն մասը ամեն տարի գարնանը առաջ է բերում նոր ծաղկակիր շիվեր: Դրա հետևանքով ստացվում է բազմամյա ծնկաձև ճյուղ, որի ստանձին մասերը՝ ծաղկակիր շիվերը տարեկան աճեցողու-

թյան ցայտուն արտահայտություն են հանդիսանում (նկ. № 2):

Պաղանջուղների զարգացման բնույթը.— Սերկեխի թե՛ սերմաճուկ և թե՛ վեգետատիվ ճանապարհով ստացված երիտասարդ ծառերի վրա, պտղարևության առաջին տարին, զարնանը, նրանց պտղարևը ճյուղերի վերածվող շիվերի ամբողջ երկարությամբ բողբոջներից առաջ են դալիս ծաղկակիր շիվեր: Վերջիններս մի քանի տարուց հետո վեր են ածվում բազմամյա պլումբոսային ճյուղերի:

Նկ. 2. Ծաղկակիր շիվից առաջ եկած բազմամյա պտղաճյուղ:

Այդպիսի 5—6—8 տարեկան ճյուղերի վրա ամռանը սկզբում նորից առաջ են դալիս 20-ից մինչև 90 սմ մեծությամբ առանձին աճող շիվեր, որոնք մի քանի տարվա ընթացքում դարձյալ վերածվում են բազմամյա պլումբոսային ճյուղերի:

Սերկեխի մեծահասակ ծառերի մոտ, աչյու ձևով, կարծես, «բնա-

կան երիտասարդացում» է կատարվում, որը շատ բնորոշ է նրա համար: Այդ բանը ամենից լավ արտահայտվում է տանձաձև խմրի ուժեղ աճող սորտերի վրա:

Բազմամյա պտղաճյուղերի վերածվող մատղաշ շիվերը առաջին 3—5 տարվա ընթացքում ունենում են հետևյալ կենսաբանական առանձնահատկությունները. պտղաճյուղերի վերածվող երիտասարդ շիվերի վրա ծաղկումը հավասարաչափ չի կատարվում, այլ ձգձգվում է, վերջանալով բազմամյա պտղաճյուղերի ծաղկումից 2—3 օր հետո: Ծաղկման շրջա-

նը այդ երիտասարդ ծառերի մոտ զդարձրեն երկարում է: Ըստ կարևոր հանգամանք է մանավանդ անբարենպաստ պայմաններում, քանի որ ծաղկման ձգձգվող բնույթն ապահովում է ծաղիկների պտղակալումը, հետևաբար և ծառերի պտղարևությունը:

Այդպիսի շիվերը կատարելով պահեստի դեր, ապահովում են սերկեխի ամենամյա պտղաբերությունը: Ուստի և «բնական երիտասարդացմամբ» օժտված սորտերն ավելի բերքատու են, քան մնացած թույլ աճեցողություն ունեցող սորտերը:

Պտուղների պտղակալման տեղը.— Պաղանջուղների վերածվող աճման շիվերի վրա պտղաբերության առաջին տարին ձևավորվում է 1, 2, 3 նորմալ դարգացած պտուղ: Հետագայում, 2—3 տարեկան շիվերի վրա, պտուղների քանակն ավելանում է և հասնում է մինչև 10—12 հատի: Այդ պտուղները դասավորվում են շիվի ծայրի երրորդ մասում և ծայրին: Այդպիսի շիվերի վրա պտղաբերությունը լինում է ոչ միայն ամեն տարի, այլև առատ: Բազմամյա պտղաճյուղերի վրա ևս պտուղները ձևավորվում են վերին մասերում, ծայրերին: Ծաղկակիր շիվերը, որոնց վրա դրանում են պտուղները, լինում են ուժեղ կամ միջին աճեցողության: Թույլ, թերդարգացած ծաղկակիր շիվերը թե՛ երիտասարդ ծաղկակիր շիվերի և թե՛ հին պտղաճյուղերի վրա՝ դասավորված են լինում նրանց ներքևի մասերում: Այսպիսի ծաղկակիր շիվերը ամեն տարի ծաղկում են, բայց պտուղ չեն ստղիս:

Մառի նյութերի չորացումը (մահացումը).— Բազմամյա պտղաճյուղերը կազմված են հիմնական կմախքային մասերից, որոնց վրա բաշխված են բազմաթիվ մանր ճյուղեր: Ամեն տարի, ծաղկակիր շիվերը, ինչպես ասվեց, ձևավորվում են 1—2 դարգացած և 1—2 թույլ ծաղկակիր շիվեր: Հետագայում այս վերջիններից ստացվում են իրենց դարգացմամբ նույնպես թույլ կողային ճյուղեր: Պաղանջուղի աճման ընթացքում ամեն տարի մահանում, չորանում են

նրա առանձին մանր ճյուղիկները և առաջին հերթին՝ ամենաթույլները (տե՛ս նկ. № 3):

Սերկևիլի հին ծառերի երիտասարդացման բնույթը.— Սերկևիլի ծառերը 50—60 տարեկան հասակում ծերանում են և խիստ իջնում է նրանց բերքատվությունը: Դրանց վրա առաջ են գալիս հոռաշիվեր հենց այնպես, ինչպես ամեն մի պտղատու տեսակի ծառերի վրա: Նկատվում է նաև առանձին մեծ ճյուղերի մասնակի շորացում, ինչպես և փշակներ են առաջ գալիս բնի և հիմնական ճյուղավորումների մեջ:

Նկ. 3. Բողմամյա պտղածյուղեր. ա) ձախից՝ թույլ, կիսապարզացած և մահացող ծաղկակիր շիվերով, բ) աջից՝ նորմալ պարզացած պտղակիր շիվերով:

Բնական թփային ձևավորմամբ աճեցնելու դեպքում սերկևիլի վնասված և չորացած մասերը հեռացնում են և թողնում տակից աճած մացառը՝ իբրև փոխարինող: Ռփին մեծան վերականգնումը, հին արմատական սիստեմը թողնելու միջոցով, երկարացնում է ծառի կյանքը և նրանից բերք ստանալը, հասցնելով այն մինչև 100 տարի:

Խնամախոշոտման և խաչաձև փոշոտման հարցեր.— Այս հարցերը սերկևիլի տարրեր սորտերի վերաբերյալ շատ քիչ են ուսումնասիրված: Մինչդեռ զրանք կարևոր նշանա-

կալություն ունեն սերկևիլի խոշոր արդյունաբերական տնկարկներ կազմակերպելու համար:

Սերկևիլի տեղական սորտերը ինքնաբեղունակության տեսակետից շատ չեն տարբերվում իրարից, գործնականորեն նրանք բոլորն էլ ինքնամուլ են:

Տեղական բոլոր սորտերը կարելի է բաժանել 3 խմբի:

Առաջին խումբ.— Մասնակի ինքնաբեղուն սորտեր են, պտղակալման տոկոսը ցածր, միջին թվով 7—8 է, որը ինքնաբեղունության պայմաններում չի կտրուկ էական նշանակություն ունենալ բնագնացի հետքավոր բերքատվության նկատմամբ (Նորագյուղի, Արարատի № 20 և այլ սորտեր):

Երկրորդ խումբ.— Այս խմբի մեջ մտնում են այնպիսի սորտեր, որոնց մասնակի ինքնաբեղունությունն արտահայտվում է պարբերաբար, 1—2 տարուց հետո (Արարատի № 10, Նորագյուղի № 7, Արարատի և այլ սորտեր):

Երրորդ խումբ.— Այս խմբին են պատկանում բոլոր ինքնամուլ սորտերը (Երևանի № 12, Անուշ, Երևանի և այլ սորտեր):

Մաղկումն ու պտուղների հասունացումը.— Հայաստանի տարբեր շրջաններում ծաղկումն ու պտուղների հասունացումը տեղի է ունենում ոչ միևնույն ժամկետներին: Մերձարևադարձային կլիմայի հատկանիշներ ունեցող Մեղրու շրջանում մի շարք պտղատու ծառերի, այդ թվում և սերկևիլի ծաղկումը տեղի է ունենում երկու շաբաթ ավելի շուտ, քան Երևանի շրջակայքում: Այդտեղ սերկևիլի հետ միասին ծաղկում են խնձորենին (խնձորենու բուռն ծաղկման շրջանը համընկնում է սերկևիլի ծաղկման սկզբի հետ), կեռասենին, բնկուղենին, թթենին և այլն: Սերկևիլի ծաղկման վերջը համընկնում է զկեռի ծաղկման սկզբի և թղի ու նռան տերևների բացվելու սկզբի հետ:

Երևանի ցամաքային կլիմայում սերկևիլը սկսում է ծաղկել բոլոր պտղատու ծառերի ծաղկաթափից հետո, թթենու և տյունենու հետ: Նայած ծովի մակերևույթից ունեցած բարձ-

բությանը և տնկարկի տեղի դիրքին, ծաղկման շրջանի տարբերությունը Երևանի ու Կոտայքի շրջանի միջև 5—10 օր է:

Սերկեկիլը ծաղկում է մոտավորապես երկու շաբաթվա ընթացքում, ապրիլի վերջին, մայիսի առաջին կեսին:

Հայաստանի տարբեր շրջաններում սերկեկիլի մասնայական քաղը տեղի է ունենում հոկտեմբերի երկրորդ և երրորդ տասնօրյակներում: Մեղրիում սերկեկիլը ոչ միայն շուտ է ծաղկում, այլև շուտ է հասունանում, մյուս շրջանների համեմատ Այնաեղ մասնայական բերքահավաքի են անցնում սեպտեմբերի 20—25-ին: Որոշ ավելի վաղահաս սորտեր հասունանում են դեղձի հետ միասին, օգոստոսի երկրորդ կեսին:

Շահումյանի շրջանում և Երևանի շրջակայքում սերկեկիլը հասունանում է սեպտեմբերի վերջից, հոկտեմբերի ընթացքում: Որոշ սորտեր հասունանում են օգոստոսի վերջին, սեպտեմբերի սկզբին:

Սերկեկիլը պտղաբերում է ամեն տարի. ծառի վրա բերքի բացակայությունը հետևանք է լինում գարնանային ուշ ցըրտահարությունների, ծաղկման ընթացքում անձրևային եղանակների, ինչպես և հիվանդությունների և վնասատուների խիստ տարածմանը, եթե կազմակերպված չի լինում ծառերի նորմալ խնամքը:

Մտոի միջին բերքը 50—60 կգ է: Սերկեկիլի բերքատվությունը խիստ առատանվում է նայած սորտին, ծառի հասակին և այլն: Առանձին ծառեր տալիս են 300—400 կգ պտուղ:

Սերկեկիլի և նրա սնման պայմանների հաճախությունը. — Բոլոր պտղատու տեսակների մեջ սերկեկիլը թվենու և նույն հետ միասին ամենից քիչ է բարձրանում ծովի մակերևույթից ուղղաձիգ ուղղությամբ: Լեռնային շրջաններում նա միայն որոշ բարձրությամբ է աճում: Վայրի սերկեկիլն Ագր-բեջանում պատահում է ծովի մակերևույթից ոչ ավելի բարձր, քան 500 մ-ի վրա: Հալկական ՍՍՌ-ում նա մշակվում է 300-ից մինչև 1450 մ բարձրություն ունեցող վայրերում:

Սերկեկիլը լուսասեր բույս է: Սովորաբար տեղեկում, այլ ծառերի պսակների հովանու տակ, սերկեկիլն ունենում է միա-

կողմանի ձգված պսակ, երկուր ճյուղով: Այդպիսի պայմաններում նա առատ ծաղկում է, բայց չի պտղաբերում: Բաց տեղերում, բնդհակառակը, հաճախ մեծ և ուժեղ ծառեր են աճում, որոնց վրա զարգանում են վրանաձև կախ ընկած ճյուղերով պսակներ: Նման ծառերը սովորաբար առատ և բարձրորակ բերք են տալիս (տե՛ս նկ. № 4):

Նկ. 4. Սերկեկիլի ծառը կախ ընկած պսակով:

Հարավային պտղատու տեսակների մեջ սերկեկիլն ամենից սակավապահանջն է ջերմության նկատմամբ:

Սերկեկիլը իր վեգետացիան ավելի ուշ է սկսում, քան այլ պտղատու տեսակները: Նրա բողբոջներն ու երիտասարդ շիվերը հրտահարվում են մոտավորապես — 28° Ց, իսկ ամբողջ նրա վերերկրյա մասը շատ խիստ ցրտահարվում է — 31° Ց-ին: Նրա որոշ սորտերը, ինչպես Միչուրինի ստացած Սևերնայա (Հյուսիսային) սերկեկիլը, հեշտությամբ կարողանում են տանել ՌՍՖՍՌ-ի միջին զոտու (Տամրովի և այլ մարզերի) սառնամանիքները:

Հայաստանի կիսաանապատային խիստ ցամաքային

կլիմա և աաք ամառ ունեցող շրջանները շատ նպաստավոր են սերկեկիլի մշակութային համար: Այսպիսի պայմաններում նա զգալի քանակի խոշոր և բուրավետ պտուղներով բերք է տալիս:

Սերկեկին ամենևին պահանջկոտ չէ աճման պայմաններին նկատմամբ: Նա աճում է տարբեր տեսակի և տարբեր աստիճանի խոնավություն ունեցող հողերում: Հայկական ՍՍՌ-ում նա աճում է խիստ քարքարոտ հողերում, գետերի ափերին, բերովի խոնավ հողերում, ուռղման առուների երկարությամբ հարուստ, խոնավ տղմոտ հողերում (Երևանի շրջակայքի ալ-դիններում), թև թև աղմավուն ավաղոտ բերվածքային հողերում (Մեղրու շրջան), կավային հարուստ դարչնագույն հզոր հողերում (Իջևանի, Շամշադինի շրջաններ), հզոր շագանակագույն տղմավուն-ալյուվիալ հողերում (Նախիջևան, Նոյեմբերյանի շրջաններ), թուփ հողերում (Արտաշատի շրջան), թուփ, կուլ-տուր-ջրովի հողերում, հին գետերի բերվածքային հողերում (Հոկտեմբերյանի շրջան), կարբոնատային շագանակագույն հողերում (Ագիդրեկովի շրջան) և այլն:

Սերկեկիլը հեշտությամբ տանում է առատորեն խոնավացած և անշափ չոր հողերը: Հողի խոնավության աստիճանը շատ ուժեղ ազդում է նրա պտուղների որակի վրա: Շատ չոր հողերում պտուղները լինում են մանր, տափալ, տձև, մեծ քանակությամբ քարային բջիջներով: Ավաղակավային հողերում նա շուտ է անցնում բերքատվության շրջանին: Կավային, ալյուվիալ-բերվածքային հողերում առատ բերք է տալիս, խոշոր և նուրբ պտուղներով:

Այսպիսով, սերկեկիլը մեծ պահանջներ չի ներկայացնում աճման պայմանների նկատմամբ և կարող է մշակվել Հայկական ՍՍՌ համարյա բոլոր պտղաբուծական շրջաններում: Նրա մշակության համար հարմար կարող են լինել Հայաստանի հյուսիս-արևելյան (Շամշադինի, Իջևանի, Նոյեմբերյանի, Արաբկերի և այլն), հարավ-արևելյան (Մեղրու, Ղափանի, Գորիսի, Սիսիանի և այլն) և հարավային (Էջմիածնի, Շահումյանի, Աշտարակի, Արտաշատի, Հոկտեմ-

բերյանի, Կոտայքի, Երևանի շրջակայք և այլն) շրջանները: Լավագույնը պետք է համարել հարուստ ավաղակավային, կավային, միջակ խոնավություն ունեցող հողերը: Սերկեկիլի խոշոր համատարած տնկարկներ կազմակերպելիս սննդառության և լուսավորության լավագույն պայմաններ կառուցվեն ծառերը տնկելով 4×6 մ կամ 5×6 մ սնման մակերեսով:

ՍԵՐԿԵԿԻԼԻ ՍՈՐՏՆԵՐԸ

Ըստ գրական աղբյուրների, ՍՍՌ Միության մեջ սերկեկիլի տարածման վայրերում տվյալ տեսակի մի քանի տասնյակ սորտ կա: Բայց իրականում մշակության մեջ եղած սերկեկիլի ասորիայից անհամեմատ ավելի հարուստ է: Սորտերի մեծ բազմազանություն կա առանձնապես Ադրբեջանում, վրաստանում և Հայաստանում, բայց զգալիորակ դա ուսումնասիրված չէ:

Այսպես, մենք հետազոտել ենք Հայկական ՍՍՌ 18 պտղաբուծական շրջան, որտեղ հայտարարել ենք 85 սորտ, իսկ դա կազմում է այդպիսի մշակվող սորտերի միայն մի մասը:

Հայաստան ներմուծած սերկեկիլի սորտերից բազմապարջյան ժողովրդական սելեկցիան ընտրության ձանապարհով տեղական հատուկ պայմանների համար առանձնացրել է շատ բավ, տնտեսապես օգտակար սորտեր: Դրան առանձնապես նպաստել է սերկեկիլի կենսաբանական այն առանձնահատկությունը, որ նա կարողանում է լավմանալ թև' սերմերով, և թև' կտրոններով, ընդորո՞ւմ սերմերով բազմացնելու միջոցով նոր սորտեր են ստացվել, իսկ կտրոններով բազմացնելու միջոցով՝ սլահպանել կայունացրած սորտերը:

Հայաստանում մշակվող սերկեկիլի սորտերն իրարից տարբերվում են ըստ պտուղների հասունության ժամկետի, տարբերվում են ըստ պտուղների հասունության, ձևով, մեկ-բերքատվության, պտուղների պահույնականության, թվովության, ծուխամբ, ըստ պտղամսի կոնսիստենցիայի, թվովության,

քաղցրության, տախտիկայան, բուրավետության և քարայի բջիջների առկայութեան, ինչպես նաև ըստ այլ բաղադրամասի մորֆոլոգիական (բնի և պտակի ձևի, ծաղկակիր շիվերի տեսքերի, ծաղիկների մեծության և այլն), բիոլոգիական ապրանքա-տնտեսական ցուցանիշների (տարբեր տեսակի վերամշակումների համար պտուղների պիտանիութեանը)։

Սերկեիլի տեղական սորտերն ըստ պտուղների տնտեսական ցուցանիշներին կարելի է բաշխել հետևյալ խմբերի և ենթախմբերի.

ա) խնձորաձև՝ թթու, թթվաշաքարոցը և քաղցր ենթախմբերով.

բ) տանձաձև՝ թթու, թթվաշաքարոցը և քաղցր ենթախմբերով.

գ) զանգակաձև՝ թթու, թթվաշաքարոցը և քաղցր ենթախմբերով։

Ամեն մի ենթախմբի մեջ մտնում են տարբեր սորտերի միավորումներ ըստ նրանց ավելի մասն հատկանիշների. այսպես՝

1. Վաղահաս և ուշահաս (ըստ հասունացման ժամկետի).

2. Փխրուն և պինդ (ըստ պտղամսի կոնսիստենցիայի).

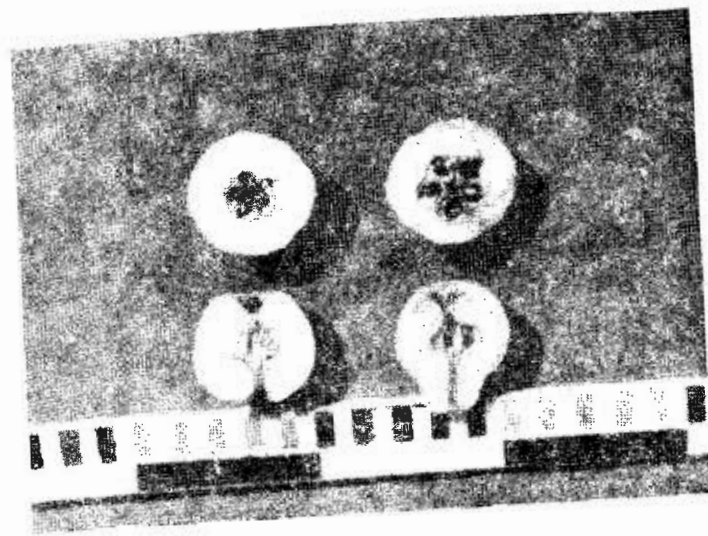
3. Հյութալի և չոր (ըստ պտղամսի հյութալիության).

4. Խոշոր և մանր (ըստ պտուղների մեծության).

5. Հարթ և կողավոր (ըստ պտղի մակերևույթի բնույթի). (տե՛ս նկ. № 5)։

Սերկեիլի հայկական տեղական ասորոտիմենտի պտուղների հասունացման ժամանակաշրջանը օգոստոսի 3-րդ տասնօրյակից մինչև նոյեմբերի առաջին տասնօրյակն է, այսինքն սերկեիլի տարբեր սորտերի հասունացումը տևում է 2,5 ամիս։

Հայաստանի տարբեր շրջաններում նշված են մի քանի (ընդամենը 4) վաղահաս սորտեր, որոնք հասունանում են օգոստոսի վերջին, սեպտեմբերի սկզբին. մի շարք (ընդամենը՝ 10) միջահաս սորտեր, որոնք հասունանում են սեպտեմբերի 15—20. ուշահաս սորտեր (մասսայական), որոնք հասունանում են հոկտեմբերին։

Նկ. 5. Սերկեիլի պտղի ձևերը. ա) ձախից՝ խնձորաձև, բ) աջից՝ տանձաձև։

Սերկեիլի տարբեր սորտերն ունեն տարբեր բերքատվություն։ Ըստ բերքատվության աչքի են ընկնում խոշոր կամ միջակ մեծության պտուղների և առաջին հերթին ուժեղ զարգացած ծառեր ունեցող սորտերը։ Հնդավորների մեջ սերկեիլն աչքի է ընկնում բարձր պահունակությամբ։ Նրա պահվելու տևողությունը կախված է առաջին հերթին սորտից և միջին թվով 5 ամիս է։ Թավոտ պտուղ, թթու և պինդ պտղամիս ունեցող սորտերը պահվում են ավելի երկար և ավելի լավ, քան լերկ պտուղ և փափուկ պտղամիս ունեցողները։ Հայաստանի բնակչությունը հաշվի է առնում այս հանգամանքը և ձմռանը պահելու համար բնորոշ է թթու և պինդ պտղամիս ունեցող սորտերը։

Նկատի ունենալով, որ սերկեիլի Հայաստանի հարուստ ասորոտիմենտի ուսումնասիրությունը հազիվ միայն սկսվել է և դրա մշակության լայն սորտափորձարկում չի կատարված՝

առաջին հերթին բաղմացնելու համար հանձնարարում ենք հենց տեղում մշակվող սորտերը:

Տալիս ենք Հայաստանի սերկևիլի լավագույն սորտերի համառոտ նկարագրությունը:

ՄԵՂՐՈՒ № 2

Տարածված է Մեղրու շրջանի ալդիններում և պտղատու ծառուկաներում:

Մառ 30—40 տարեկան հասակում լինում է 6—7 մ բարձրությամբ. պսակը ձգված է, կախընկած ճյուղերով:

Տերեւները միջակ մեծության են, կլորավուն, ձգված ձևով:

Պտուղը խոշոր է, 350—400 գր կշռով, տափակ կլորավուն, բութ-կողավոր մակերեսով (տես նկ. 6). բաժակը խոշոր է, փակ, մաշկը բարակ է և պինդ, փայլուն, նուրբ թափս. պտղամիսը բաց սերուցքագույն է, պինդ հյութալի, թթվաշ, բուրավետ, միջուկի շուրջը դասավորված միջակ քանակի քարային բջիջների պարունակությամբ:

Սորտը բերքատու է, պտուղը հասունանում է սեպտեմբերի վերջին, պահունակ է, տնտեսական մեծ արժեք ունի: Հանձնարարվում է լայն տարածման համար Մեղրու շրջանում:

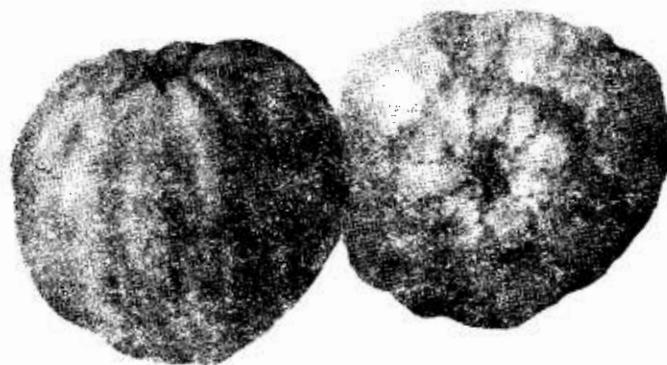
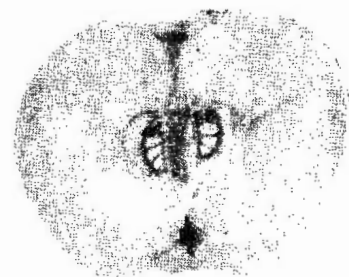
ՄԵՂՐՈՒ ՊԱՀՈՒՆԻ

Տարածված է միայն Մեղրու շրջանում և աչքի է ընկնում իր պսուղների ձևով:

Մառ 30—40 տարեկան հասակում լինում է միջին մեծության, պսակը տարածված, կախընկած ճյուղերով:

Տերեւները փոքր են, ձգված ձևով:

Պտուղը խոշոր է, 250—680 գր կշռով, երկարավուն-կլորավուն, գազաթում նեղացող, ուժեղ կողավոր. ձազարը լայն է, սրի միջից պաղակոթը ուռուցքի նման դուրս է ցցված և

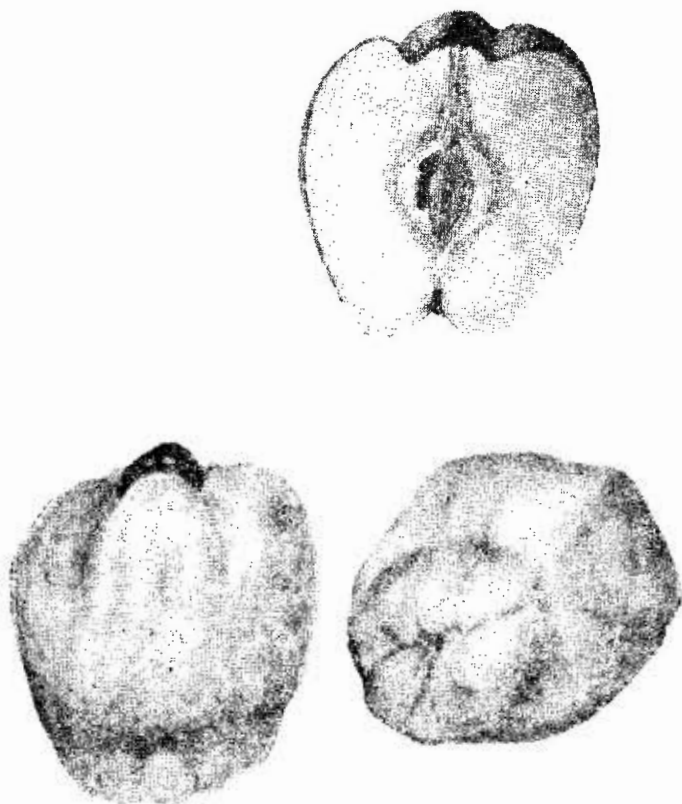

Նկ. 6. Մեղրու № 2:

ծածկված է համատարած «ժանդով». բաժակը խոր է, փակ, մաշկը թավոտ, պինդ, դեղնավուն կիտրոնագույն, փայլուն. պտղամիսը բաց սերուցքագույն է, պինդ, հյութալի, թթվաշ, միջակ քանակի քարային բջիջների պարունակությամբ (տես նկ. 7):

Սորտը բերքատու է. պտուղները հասունանում են սեպտեմբերի վերջին և աչքի են ընկնում իրենց բացառիկ պահունակությամբ, որը խոշոր տնտեսական արժեք է ներկայացնում:

Հանձնարարվում է բաղմացնելու Մեղրու շրջանում:

Նկ. 7. Մեղրու պահուսնի:

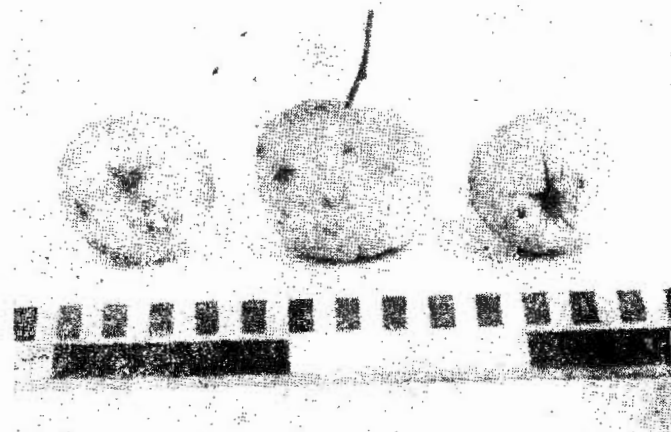
ԱՐԵՎԻԿ

Մառ 45—50 տարեկան հասակում լինում է միջին կամ միջինից բարձր մեծության, բարձրությունը 5—7 մ է, պսակը լայն տարածված է, ճյուղերը կախ ընկած:

Տերևները մանր են, նրկարափուն ձվաձև:

Պտուղը միջակ է կամ խոշոր, 250—420 գր կշռով, կլորավուն ինձորաձև, հարթ մակերևույթ, ձաղարը ծանծաղ,

բաժակը մեծ է, կիսաբաց. մաշկը սինդ է և բարակ, հարթ, համարյա լերկ, բաց դեղին կանաչագույն. ենթամաշկային կետերը կանաչ են, պտղամիսը բաց գույնի է, համարյա սպիտակ, փխրուն, նուրբ, հյութալի, քաղցր, միջակ բուրավետ, շատ քիչ քանակի քարային լջիջների պարունակությամբ (տե՛ս նկ. 8):

Նկ. 8. Արեւիկ:

Սորսը բերքատու է. պտուղները համեմատաբար վաղահաս են, միջակ պահունակ: Ազգարնակչությունը դործ է ածում թարմ վիճակում: Պիտանի է ջեմ, պովիդլու և մուրաբա պատրաստելու համար:

Հանձնարարվում է բազմապնել Մեղրու շրջանում:

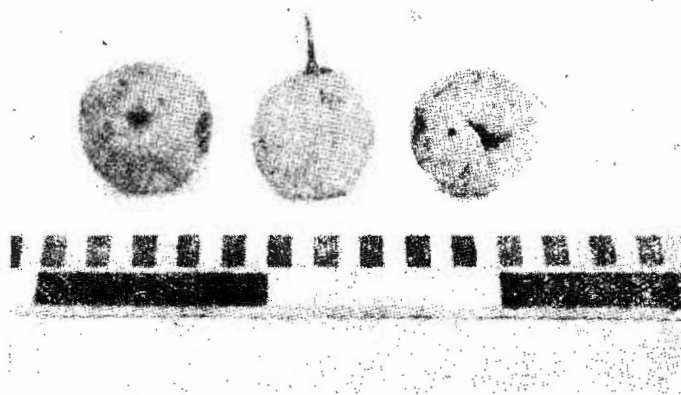
ՄԵՂՐՈՒ ԱՊ

Մառ 20—30 տարեկան հասակում ցածրահասակ է լինում, 5—5,5 մ բարձրությամբ, բունը 8—10 սմ տրամագծով, պտուղը հակադարձ կոնաձև է, կեղևը ձաքճքած սպունակնե-

բով. երիտասարդ կեղևը մոխրագույն է, հինը կլորավուն թիթեղներով պոկվող:

Տերևները միջին մեծության են, էլիպսա-ձևաձև:

Պտուղը միջին մեծության է, միջին բարձրությունը 7,5 սմ, լայնությունը 7—7,5 սանտիմետր, քաշը 170—230 գր, տանձաձև-կոնաձև, հարթ եզրերով, քիչ խորգուրորդ հիմքով, հարթ վերնամասով: Ձագարը ծանծաղ (0,2—0,5 սմ) է, նեղ, բաժակը ծանծաղ, կիսաբաց կամ բաց. մաշկը պինդ, բարակ, հարթ, հիմնականում զևեղին: Պտղամիսը բաց սերուցքագույն է, փխրուն, հյութալի, շատ քաղցր, բավական բուրավետ, օդի անցողիկության տակ դժվարությամբ թուխ դույն ընկունող, քիչ քանակի քարային բջիջներով: Միջուկը 22 մմ×25 մմ-ից մինչև 25 մմ×26 մմ, համարյա կլորավուն, հակադարձ սոխաձև, սլարդ զծագրված, ավելի հիմքի կողմն ընկած: Բները ականջաձև են, փակ, չճաքճքվող պատերով (տե՛ս նկ. 9):

Նկ. 9. Մեղրու № 10:

Ուշադրության արժանի սորա է: Պտուղը բավ որակի է, պիտանի է թարմ վիճակում գործածելու համար:

Հանձնարարվում է արտադրության մեջ ներդնելու:

Ս Ա Ն Ա Շ Ի Ր

Հանդիպում է Ալավերդու և Նոյեմբերյանի շրջաններում, ինչպիս և Երևանի աչպիներում:

Պատր ունի ուժեղ աճեցողություն, սլաակը կլորավուն է, կախ ընկած ձյուղերով: Բույնը բարձր, կոսաղոտ, ծաղկակիր շիվերն ուղիղ են:

Տերևները միջակ մեծություն ունեն, լայն ձվաձև են, բութակ և նուրբ թիթեղով:

Պտուղները լինում են միջակ մեծության կամ խոշոր, 160—220 գր կշռով, խնձորաձև, դուրս ցցված անհավասար հիմքով, բութ կողավոր մակերեսով, ձագարը ծածկված է լի-նում բնորոշ «ժանգով», ժանգագույն շերտերը ձագարի կենտրոնից զևալի գագաթը հինգծայրանի աստղի նման տարածված,

Նկ. 10. Սանահինի:

բաժակը բաց է կամ կիսաբաց: Մաշկը պինդ է, հարթ, անփայլ, ծածկված է լինում մոմային փառով, թույլ թավոտ, հիմնականում զևեղնավուն նարնջագույն. պտղամիսը բաց

գույնի է, պինդ, թթվաշ, թեթևակի տափալ, բուրավետ, հյու-
թալի, լավակառ քանակի քարային բջիջներով (տե՛ս նկ. 10)

Բերքատու սորտ է: Արդյունաբերական նպատակներու,
զարգացնելու հեռանկար ունի Ալավերդու և Նոյեմբերյանի
շրջաններում:

Կ Ե Բ Ե Տ Ի

Հանդիպում է Նոյեմբերյանի և Ալավերդու շրջաններում:

Պատր 30 տարեկան հասակում ուժեղ աճող է, մեծ, բալ-
մարնանի, 10 մ բարձրություն, 25—30 սմ հաստություն ունե-
ցող բնով: Պսակը տափակաձև է, տարածված, կախընկած
ճյուղերով: Ճյուղերը երկար են, առաձգական, ուժեղ կերպով
ղեպի ներքև ծովող, աշնանը, պտուղների հասունացումից
ուռաջ՝ խշմարների (հենարանների) խիստ կարիք են դրում:
Կեղևը հարթ է, մուգ մոխրագույն: Մաղկակիր շիվերը երկար
են, դարչնագույն, կանաչ երանգով, խիստ թափուտ:

Տերևները խոշոր են, կլորավուն ձևաձև, կուպիտ, կոշա,
տակի կողմից թավուտ:

Պտուղները խոշոր են, պտղի միջին բարձրությունը 7—9
սմ, լայնությունը 8,5—9,9 սմ, կշիռը տատանվում է 320—650
գր-ի սահմաններում, կլորավուն է, հագվաղեղ բութ կողավոր,
հարթ հիմքով: Չափարը ծանծաղ է, լայն: Բաժակը խիստ
փոքր է, խոր, փակ: Բաժակաթևերը մեծ են, կոնաձև,
կրկնակի սորոյաձև եզրերով, խիստ թափուտ: Մաշկը բարակ է,
հարթ, նուրբ, բաց դեղին, համարյա սերուցքադուլն, ծածկված
է մոմային փառով, ոչ փայլուն, ձադարի մոտ «ժանգոտ»: Միջուկը լինում է կլոր ձևից մինչև տափակ սփռաձև, գաղա-
թին ավելի մոտ գտնվող. սերմնային բները կիսալուսնաձև,
ականջաձև են, փակ: Սերմերը խոշոր են, սրված ձևաձև, բաց
դարչնագույն: Պաղամիսը սերուցքադուլն է, համարյա սպի-
տակ, ջարդվող, փխրուն, քուղցր, բավականաչափ առիպ, թույլ
բուրմունքով, օդի ազդեցության տակ ուրազ սևացող, ամբողջ
պտղամասում և միջուկի շուրջը դասավորված բջիջներով:

Պտուղը պիտանի է թարմ գործածության և կոնսերվաց-
ման համար. պահունակությունից զուրկ է: Նոյեմբերյանի
շրջանում միջահաս է:

ՆՈՅԵՄԲԵՐՅԱՆԻ ՈՒՇԱՀԱՍ

Հայտնի են տարածված է Ալավերդու, Նոյեմբերյանի, ինչ-
պես և Վրաստանի ու Ադրբեջանի դրանց սահմանակից շրջան-
ներում:

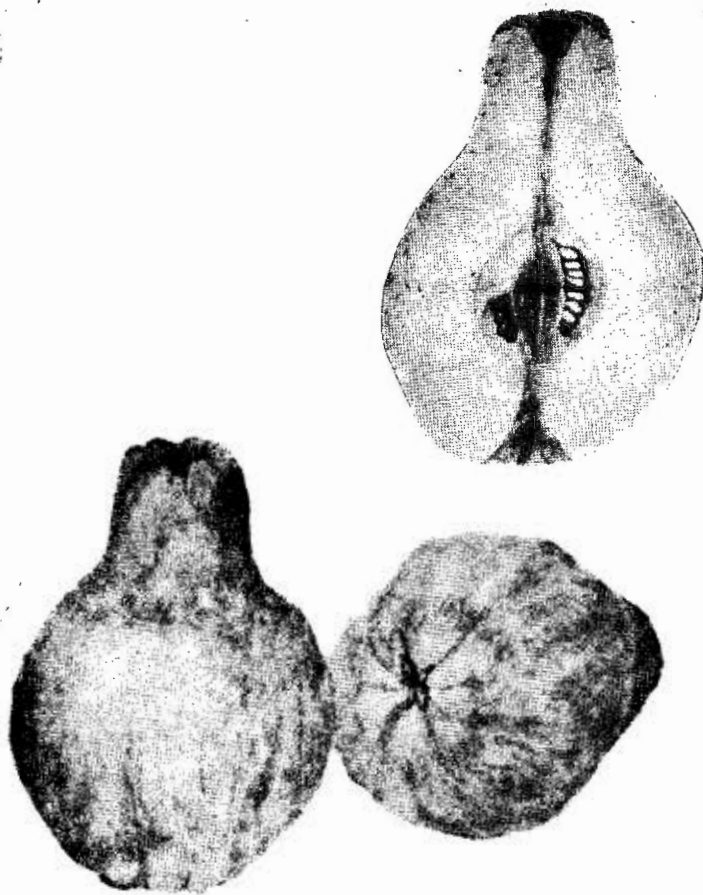
Պատր 50—60 տարեկան հասակում լինում է հզոր, բարձ-
րությունը հասնում է 8—9 մ, պսակը՝ տարածված, կախընկած
ճյուղերով, 50—35 մ շրջագծով. բունը կոստողոտ է, 20—30
սմ տրամագծով. շիվերը ամենամյա ուժեղ աճով: Պտղակիր
ճյուղերը երկար են, առաձգական, պտուղների ծանրությունից
խոնարհվում են, որով և ծածկում բունը. ճյուղերը մուգ մոխ-
րագույն են, ծաղկակիր շիվերը բավականին երկար, հաստ,
մուգ դարչնագույն, ծածկված են լինում խոշոր սպանյակներով:

Տերևները շատ մեծ են, 13,6 սմ երկարությամբ, 11,3 սմ
լայնությամբ, ձվաձև, թիթեղ կնճոռոտ է, ծալքավոր, բլրակա-
վոր. եզրերը հարթ են, ծոված են դեպի ներքևի կողմը, միջակ
թափուտ:

Պտուղը խոշոր է կամ միջին մեծության, 11,7 բարձրու-
թյամբ, 8,1 լայնությամբ, 250—400 գր կշռով (առանձին
պտուղների կշիռը հասնում է մինչև 760 գր.), տանձաձև, ձր-
ված հիմքով, կողավոր մակերեսով, փուկ: Մաշկը պինդ է,
խորդուրորդ, հիմնական դույնը դեղնա-նարնջավուն, խիտ
մուգ, մոխրագույն թավովյամբ: Միջուկը կլորավուն սփռաձև
է: Պաղամիսը սերուցքադուլն, շոր (ոչ հյութալի), թթվաշ,
և կատեղի բուրմունքով, մեծ քանակի քարային բջիջների պա-
րունակությամբ (տե՛ս նկ. 11):

Բերքատու սորտ է, պտուղները շատ ուշահաս են և իրենց
բարձր պահունակության շնորհիվ լավ հումույթ են հանդի-
սանում պահածոների պատրաստելու համար:

Հանձնարարվում է բաղմացնելու պահածոների արդյու-
նարկության համար:

Նկ. 11. Նոյեմբերյանի ուշահաս:

Ա Ր Ճ Ի Շ Ի

Տարածված է Նոյեմբերյանի և Ալավերդու շրջաններում:

Մառը խոշոր է, բարձր, պսակը լայն տարածված, կախ ընկած ճյուղերով. երիտասարդ ճյուղերն ունեն ուժեղ աճեցողություն, առաձգական են, բերքի ծանրությունից խիստ կռա

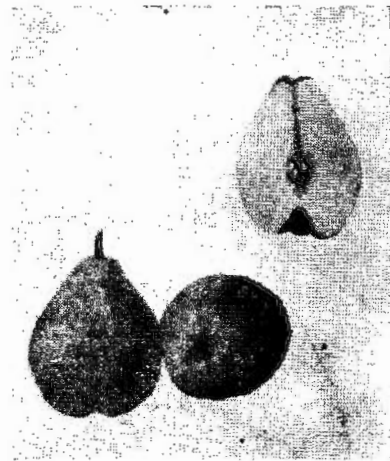
յուղ. բունը անհարթ է, բլրակավոր, ծաղկակիր շիվերը ծուռ ու մուռ են:

Տերեւները փոքր են, կլորավուն ձվաձև:

Պտուղները մանր են կամ միջակ, 120—200 գր միջին քաշով, կոնաձև, հարթ մակերեսով. մաշկը պինդ է, նուրբ, բարակ, հարթ, փայլատ մոմային փառով, բաց դեղին գույնի, նուրբ. բաց հարկագույն թավուռությամբ: Պտղամիսը քաղցր է, հասունացման սկզբում լինում է պինդ, սերուցքադույն կանաչ երանգով, բերքահավաքի վերջում և պահելու ընթացքում՝ փխրուն, բուրավետ (նկ. 12):

Բերքատու սորա է, պտուղները պիտանի են թարմ գործածության և կոնսերվացման համար:

Հանձնարարվում է բազմացնելու համար Նոյեմբերյանի և Ալավերդու շրջաններում:

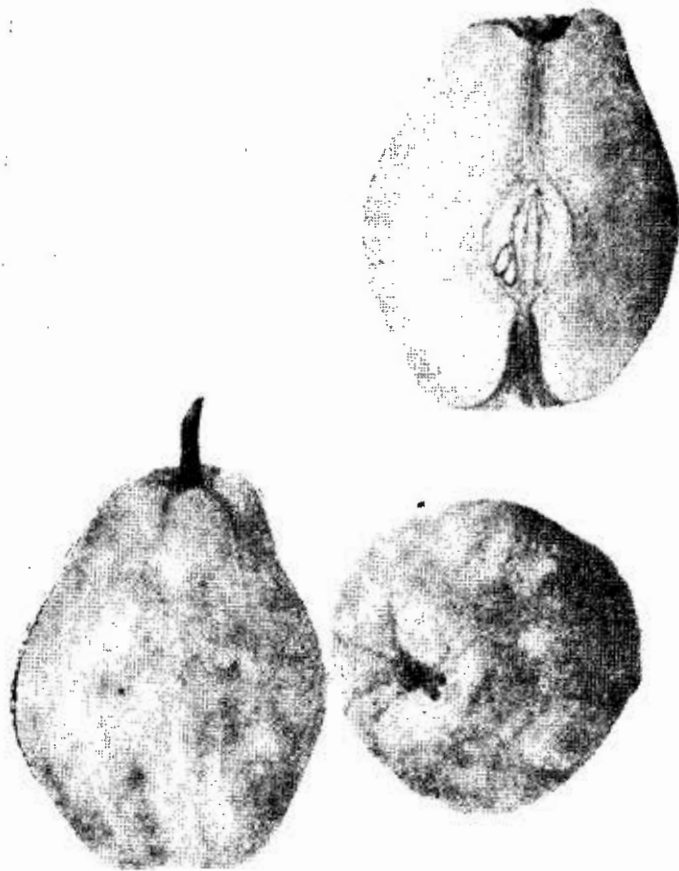
Նկ. 12. Արճիշի:

Լ Ճ Կ Ա Ձ Ո Ր Ի

Տարածված է Նոյեմբերյանի և Ալավերդու շրջաններում: Երևանի այգիներում նա իր տիպային ձևից տարբերվում է որոշ մորֆոլոգիական հատկանիշներով:

Մառը կարճ է, պսակը կարճ, լայն տարածված, կախուն կաժ ճյուղերով, սաղարթախիա, բունը կոստողոտ է:

Տերեւները խոշոր են, սրածայր-ձվաձև. թիթեղը մուգ կանաչ գույնի, կուպիա, կաշենման, ծալավոր, դեպի ներս ուժեղ ծալած եղրերով (նախկանման):

Նկ. 13. Լճակաձորի:

Պտուղները խոշոր են, միջին քաշը տատանվում է 250—450 գր-ի սահմաններում, գանգակաձև են, խոշոր կողավոր, մաշկը պինդ է, հարթ, փայլատ, գեղին, թույլ թավոտ: Պտղամիսը սերուցքապույն է, պինդ, քաղցր, թեթև թթվությամբ և տափալության, բուրավետ, օգի ազդեցությամբ թեթևակի դորշացող, մեծ քանակի քարային բջիջներով (տե՛ս նկ. 13):

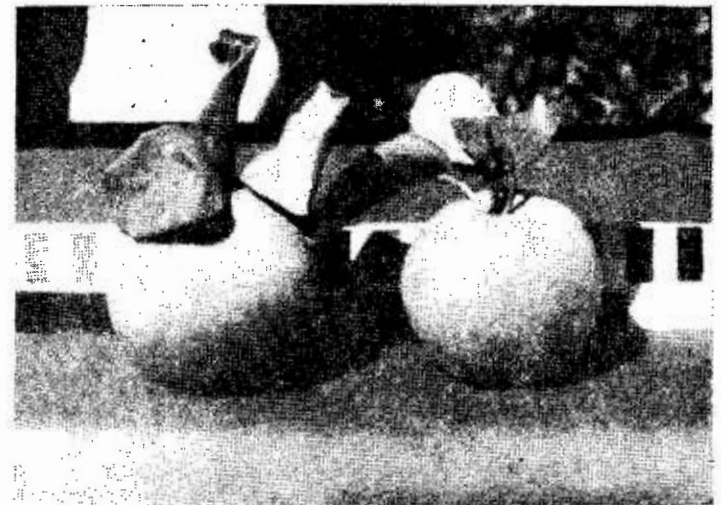
Սորտը բերքատու է: Պտուղները հասունանում են սեպտեմբերին. պիտանի են կոնսերվացման և մշակության վայրում՝ տեղում սպառելու համար:

Հանձնարարվում է բազմացման համար Նոյեմբերյանի և Ալավերդու շրջաններում:

Ա. Ր. Ա. Ր. Ա. Տ. Ի № 1

Սորտը լայն տարածված է Երևանի ալյուրներում, Շահումյանի և Հոկտեմբերյանի շրջաններում:

Մաղը 12—20 տարեկան հասակում ցածր է լինում, կամ միջին բարձրության, բաղաձայնի, պսակը կլորավուն է կամ լայն տարածված, կախնկած ճյուղերով:

Նկ. 14. Արարատի № 1:

Պտուղները լինում են միջին մեծության, 150—200 գր կշռով, կլորավուն կամ տափակ կլորավուն, բուրբ կողավոր և զրերով:

Ձագարը խոր է, պաղակոթը (որոշ պատույնների մոտ) ձուգարի կենտրոնում, ուռուցքունման: Բաժակը մեծ է, բաց, մաշկը պինդ, հարթ, փայլատ, բաց դեղին գույնի, կանաչ երանգով. ծածկված է լինում բաց հարդադույն խիտ թավով: Պտղամիսը դեղին կամ բաց դեղին գույնի է, պինդ, կրճկրճան, իթվաշ, բավականին տափալ, թեթև դառնությամբ, ուժեղ բուրմունքով, օդի ազդեցության տակ սևանում է (տե՛ս նկ. 14):

Պատույններն ուշահասուն են, ունեն անտեսական մեծ նշանակություն:

Հանձնարարվում է բազմացնելու Շահումյանի և Հոկտեմբերյանի շրջաններում:

Գ Ա. Լ. Մ Ա. Յ Ի № 27

Այս սորտը պատահում է Երևանի այգիներում, Իջևանի և Հեկտեմբերյանի շրջաններում:

Սառը 35—40 տարեկան հասակում ցածրարուն է, անկցողությունը թույլ, ծառի միջին բարձրությունը 3—3.5 մետր է, բնի հաստությունը 10—15 սմ: Պտակը կլորավուն է, բայց տարածված, կախընկած ճյուղերով: Կեղևը մուգ մոխրագույն է, բնից մեծ կտորներով անջատվող, ճյուղերը ճկուն են, բերքի ծանրությունից մինչև հոգը ուժեղ բեկվող: Արիտասարգ ծառերի աճեցողությունը ուժեղ է, տարեկան աճը հասնում է 70 սմ-ի: Աճող շիվերը դարձնադույն են, ծաղկակիր շիվերը միջին մեծությամբ, դարձնադույն, թույլ թավոտ:

Պտուղը միջին մեծության է, 7—8 սմ բարձրությամբ, 6—7 սմ լայնությամբ, 180—220 գր կշռով, խնձորաձև, կլորավուն-կոնաձև, ձգված հիմքով, հարթ մակերեսով: Ձագարն ուռուցիկ է, բաժակը միջին խորությամբ, բաց: Մաշկը պինդ է, բարակ, հարթ, բաց դեղին գույնի, թավը խիտ, բաց մոխրագույն, հարդադույն երանգով: Միջուկը կլորավուն է, համեմատաբար փոքր, 25 մմ×20 մմ մեծությամբ, պտղի շրջագծած, պտղի մեջուկում: Սերմնային բները կիսալուսնաձև են, 20 մմ×9 մմ մեծությամբ: Պտղամիսը սերուցքադույն է,

պինդ, թթվաշաքարյուր, բուրավետ, միջին քանակի քարային բջիջներով, լավ համով:

Սորտը հանձնարարվում է արտադրության համար:

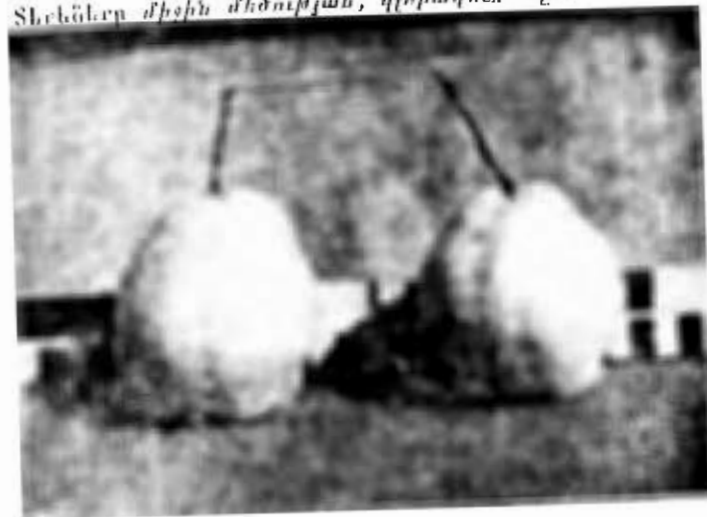
Ա. Բ. Ա. Բ. Ա. Տ. Ի № 1

Տարածված է Շահումյանի շրջանում և Երևանի այգիներում:

Սառը 25—30 տարեկան հասակում լինում է կարճարուն:

Պտակը տարածված, կախընկած ճյուղերով:

Տեղեկեր միջին մեծության, կլորավուն ձվաձև:

Նկ. 15. Աբարաթի № 1:

Պտուղը խոշոր է, 250—350 գր կշռով, բութ կոնաձև, հարթ հիմքով. բաժակը լայն է, միջին խորությամբ: Մաշկը պինդ է, հարթ, փայլատ, սերուցքադույն դեղին, ծածկված է խիտ թաղիքանման թավով: Պտղամիսը դեղնավուն սերուցքադույն է, պինդ, կրճկրճան, թույլ հյութալի, միջին քանակի քարային բջիջներով, քաղցրաթթվաշ, բուրավետ (տե՛ս նկ. 15):

Բերքատու սորտ է, ուշահաս, պահունակ, ունի մեծ տըն-
տեսական նշանակություն:

Հանձնարարվում է բազմացման համար նույնիսկ և
Շահումյանի շրջաններում:

Ե Ր Ե Վ Ա Ն Ի № 12

Տարածված է Երևանի այգիներում:

Մառերը 30—35 տարեկան հասակում, նույն պայմաննե-
րում աճող տեղական ուրիշ սորտերի ծառերի համեմատ, ավե-
րի ուժեղ են զարգանում: Պսակը լայն է, հակադարձ կոնաձև:
Տերեկները կտրավուն-ձվաձև են:

Նկ. 16. Երևանի № 12:

Կոկոնները դուռնատ վարդադույն. ծաղիկները դեղնավուն
են, խոշոր:

Պտուղները միջակ են կամ խոշոր, 250—300 գր կշռով,
ձգված կոնաձև, բուրբ կողավոր մակերեսով: Մաշկը դեղին է,

թևթևակի կանաչ երանգով, նուրբ, բարակ, բայց պինդ, թե-
թևակի մոմային փառով ծածկված, ոչ խիտ թավոտ: Պտղա-
միսը սերուցքազույն է, պինդ, քաղցրահամի, նուրբ, հյութալի,
յուրավետ, թևթևակի տտիպ (տե՛ս նկ. 16):

Ուշադրության արժանի սորտ է, ուտի հանձնարարվում
է բազմացման համար:

Է Ջ Մ Ի Ա Մ Ն Ի № 3

(ՕՐԵՆՏ)

Աճում է էջմիածնի շրջանի Մոլոտովի անվան սովխոզում,
յոր ծագումն է առել Ղրիմից:

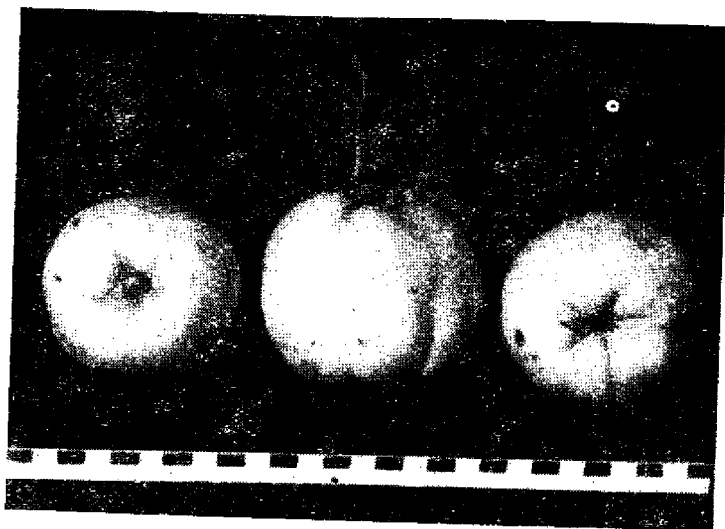
Մառը 15 տարեկան հասակում լինում է ոչ մեծ չափերի,
ցածրարուն, պսակը լայն տարածված է, կախընկած ճյուղե-
րով, տափակ-զնդաձև: Կեղեր հարթ է, մուգ մոխրագույն,
ծաղկակիր շիվերը միջին երկարությամբ, բարակ:

Տերեկները փոքր են, անփայլ, ուժեղ թավոտ:

Պտուղը ընդհանրապես միջին մեծության է, հազվադեպ
խոշոր. պտղի միջին բարձրությունը 6,9—7,6 սմ է, լայնու-
թյունը 7,0—8,8 սմ, տափակ խնձորաձև է, ընդհանրապես
թույլ, զազաթի և հիմքի մոտ ուժեղացող կողավորությամբ:
Հիմքը՝ համաչափորեն բլրակավոր. ձազարը խոր է, կիսաբաց
կամ բաց. բաժակաթևները փոքր են, միջին թավոտությամբ:
Մաշկը բարակ է, պինդ, հարթ, փայլուն, «ժանրով» ծածկված
է միայն ձազարի մոտ: Ռափտությունը թույլ է, հասունաց-
ման հետ անհետացող: Միջովը սոխաձև է, 20 մմ $\times$ 25 մմ
չափերի, սերմնային բնիկը կիսաշուշանակաձև են, ականջաձև,
փակ, 16 մմ $\times$ 7 մմ մեծությամբ: Սերմերն ունենում են 3—7 մմ
երկարություն, ստորակենտաձև են: Պտղամիսը բաց հարդա-
զույն է, պինդ, կրճիրճան, հյութալի, թթվաշաքարայր, բուրա-
վետ, թևթևակի տափու, ոչ մեծ քանակի քարային բջիջներով,
օդի ազդեցության տակ թևթևակի թխանում է (տե՛ս նկ. 17):

Պտուղները հասունանում են հոկտեմբերի կեսերին և
պիտանի են վերամշակության համար:

Այս սորտը հնարավոր է լայնորեն ներդնելու արտադրության մեջ:

Նկ. 17. Էջմիածնի № 3 (Օրենո):

Է Ջ Մ Ի Ա Մ Ն Ի Ա 2 (Թ Ի)

Աճում է էջմիածնի շրջանի Մոլոտովի տնվան սովորյալում. իր ծագումն է առել Ղրիմից:

Մտոր 15 տարեկան հասակում լինում է կարճ, փոքրիկ բնով, 2,5—3 մ բարձրությամբ. բունը 8—12 սմ հաստությամբ. պսակը տարածվող է, կախընկած ճյուղերով, կեղևը մուգ մոխրագույն է, խորդուբորդ, ոսպնյակներով, ծաղկակիր շիվերը միջին մեծության են, թավոտ:

Տերեկները միջին մեծության են, երկարավուն-ձվաձև:

Պտուղն ունի 7—9 սմ միջին բարձրություն, 7—8 սմ լայնություն, 200—300 գր կշիռ, տանձաձև է, հաստացած անհարթ հիմքով: Կողավորությունը թույլ է արտահայտված, ծայրը կտրնթարթ է, անհարթ. ձառարը ծանծաղ, բաժակը միջին

մեծության է, փակ կամ կիսաբաց. բաժակաթևերը փոքր են, սրած կոնաձև, կրկնակի սղոցաձև եզրերով. միջուկը 23— $\times 30$ մմ մեծությամբ, կլորավուն սոխաձև, սերմնային բները 16 մմ $\times 10$ մմ, կիսակլորավուն, սերմերը՝ 4—6 մմ երկարությամբ, լայն կոնաձև, պտղամիսը բաց հարդադուլն է, փրփրուն, խուլ բուրավետ, թթվաշաքարոց, միջակ հյութալի. քարային բջիջները մանր են և ոչ մեծ քանակությամբ (տե՛ս նկ. 18):

Պատվները հասունանում են հոկտեմբերի սկզբին և սկստանի են վերամշակման համար:

Հանձնարարվում է լայնորեն ներդնելու արտադրության մեջ:

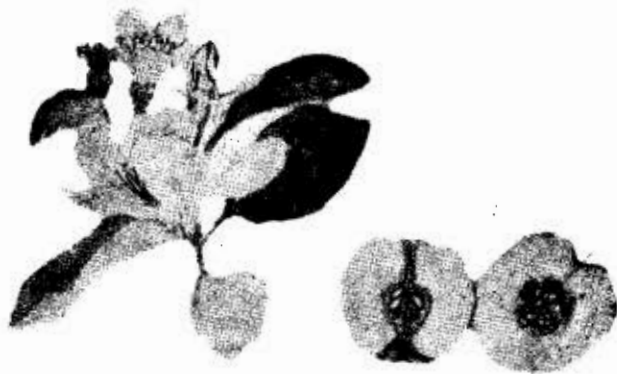

Նկ. 18. Էջմիածնի № 2 (Թ Ի):

Օ Շ Ա Կ Ա Ն Ի

Մտոր կարճ է, պսակը կլորավուն, կեղևը մուգ մոխրագույն, հարթ:

Տերեկները մանր են կամ միջակ, էլիպսաձև:

Նկ. 19. Օչականի:

Պտուղը խոշոր է լինում կամ միջին մեծության, 6,0—8,6 սմ երկարությամբ, 7,0—9,4 սմ լայնությամբ, 230—300 գր զորով. հիմքը լայն է, թեթևակի բլրակավոր. դադաթը նույնպես բլրակավոր է և ծալավոր: Զագարը ծանծաղ է, լայն. բաժակը փակ է, փոքր: Մաշկը բարակ է, պինդ, հարթ, հիմնականում

դեղնավուն, նարնջագույն, թեթևակի թավոտ: Միջուկը հակադարձ ձգված սոխաձև է, պարզ շրջագծած: Սերմնային բները փակ են:

Պտղամիսը դեղին է, օդի ազդեցության տակ թեթևակի սևացող, բուրավետ է, պինդ, թթու (տե՛ս նկ. 19):

Պտուղը պիտանի է կոնսերվացման համար:

Հանձնարարվում է լայն բազմացման համար:

Գ Լ Ա Ջ Ո Ր Ի

Տարածված է Ազիդրեկովի շրջանում: Մոտավորապես հենց նույնպիսի սորտ պատահում է նաև Երևանի ալգիներում:

Նկ. 20. Գլաձորի:

Մտր 30—35 տարեկան հասակում լինում է կարճ, 4 մ բարձրությամբ, մեծ քանակի մացառներով և ամենամյա թուլլ աճով: Պտակը հակադարձ կոնաձև է:

Տեղեկներ մանր են, կլորավուն ձվաձև:

Պտուղը փոքր է, 120—200 գր կշռով, խնձորաձև, պարզորոշ կողավորությամբ և ձգված հիմքով: Մաշկը միջին պնդությամբ ունի, հարթ է, դեղնավուն, կիտրոնագույն, թավր՝ բաց հարդագույն: Պտղամիսը թույլ հյութալի է, լավ համով, բաց սերուցքագույն, պինդ, թթվաշաքարոց, թույլ բուրմունքով, օդի ազդեցության տակ նկատելիորեն սևացող, (տե՛ս նկ. 20):

Ուշադրության արժանի սորա է կոնսերվացման համար: Հանձնարարվում է բաղմացման համար Աղիղբեկովի շրջանում:

ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սերկեիլը, որպես արժեքավոր սննդամթերք, ուշադրության արժանի պատռ է. նա հիանալի հումուս է կոնսերվի և հրուշակային արդյունաբերության համար: Ինչպես արդեն ցույց ենք տվել, սերկեիլից պատրաստում են մուրաբա, ժելե, մարմելադ, էսենցիա՝ լիմոնագների համար, ոգելից խմիչքներ, լցոններ կոնֆետների համար և այլն:

Սերկեիլի հասունացումը համընկնում է այլ պտղատու սևասկների բերքահավաքի վերջանալու հետ, հետևապես հնարավոր է գտնում երկարացնելու կոնսերվի գործարանների աշխատանքի գրաֆիկը: Սերկեիլի բացառիկ պահունակությամբը երկարացնում է հումուսի վերամշակման սեզոնը մինչև ուշ աշուն:

Սերկեիլի խնձորաձև թթվաշաքարի հայկական սորտերը մեծ մասամբ ունեն հյութալի պտուղներ և պարունակում են միջին հաշվով 17,38% չոր նյութեր: Այլ խմբերի սորտերի չոր նյութերի քանակը ատանվում է 18,29—20,81%-ի սահմաններում: Տաքիկսանի սորտերը պարունակում են 24,34% չոր նյութեր, այսինքն նրանք իրենց որակով հետ են մնում սերկեիլի հայկական սորտերի որակից:

Սերկեիլի կոպիտ և քիչ հյութալի տեղական սորտերը պարունակում են բավականին բարձր առկոսի թաղանթանյութ, ինչպես օրինակ, Երևանի № 7-ը մինչև 1,97%, Շատե-

նին 1,89%: Փխրուն և հյութալի պտղամիս ունեցողները պարունակում են մինչև 1,24—1,27 տոկոս թաղանթանյութ:

Սերկեիլի, ինչպես և բոլոր հնդավոր պտղատու սևասկների, պտուղների մեջ ֆրուկտոզի քանակն ավելի մեծ է լիսում, քան գլյուկոզի ու սախարոզի քանակը: Սերկեիլի թթու սորտերը համեմատաբար ավելի քիչ քանակի շաքար են պարունակում: Վերջինը սովորաբար չի գերազանցում 10,41%-ից: Քաղցր պտղամիս ունեցող սորտերը պարունակում են մինչև 15,06% շաքար: Միջանկյալ տեղ են բռնում թթվաշաքարոց սորտերը, որոնց մոտ շաքարի տոկոսը տատանվում է 11,06-ի և 13—02-ի սահմաններում: Հայկական սորտերից շատերը մոտավորապես 4%-ով ավելի շաքար են պարունակում, քան ՍՍՄՄ այլ ռեսպուբլիկաների սորտերը:

Սերկեիլի պտուղների մեջ օրգանական թթուներից սովորաբար լինում են խնձորաթթու, կիտրոնաթթու և քիչ քանակությամբ գինեթթու: Թթու սորտերի պտուղների թթվությունը միջին թվով հասնում է 1,5 առկոսի, իսկ քաղցրերի մեջ՝ նա լինում է մինչև 0,35 տոկոսի:

Պեկտինային նյութերը գտնվում են գլխավորապես մաշկում և պտղամսի նրան հարող շերտերում, ինչպես և միջուկի մոտ: Պեկտինային նյութերը նպաստում են ժելիի գոյացմանը: Սերկեիլից ստացվող ժելեն շատ բարձր որակի է, յուրավետ, թափանցիկ և բալի դեղեցիկ գույնով: Սերկեիլի մի շարք տեղական թթվաշաքարոց սորտերը պարունակում են զգալի քանակությամբ պեկտինային նյութեր, օրինակ, Երևանինը՝ 1,97%, Արարատի № 10-ը՝ 1,38%, որը ցույց է տալիս դրանց պիտանիությունը ժելե և ջեմ պատրաստելու համար:

Դարաղային նյութերի պարունակությունը սերկեիլի Հայկական սորտերի մեջ զգալիորեն ցածր է, այսպես, օրինակ քաղցր պտղամիս ունեցող պտուղները պարունակում են 0,02% — 0,08% դարաղանյութեր, այնինչ այլ ռեսպուբլիկաների սերկեիլի շատ սորտեր պարունակում են մինչև 0,66% դարաղանյութեր: Այստեղից էլ պարզ է, թե ինչու պա-

կապ դաբաղանյութեր պարունակող տեղական զգալի քանակի սորտեր պիտանի են թարմ դրությամբ գործածելու համար:

Սերկեխի պտուղների մեջ եղած դաբաղանյութերը պահպանում են պտղամիսը փշանալուց: Պտուղների պահպանման ընթացքում նկատվում է թե՛ թթվության և թե՛ դաբաղանյութերի աստիճանական նվազում: Այդ նյութերի ոչնչանալու հետ միասին պակասում, նույնիսկ կորչում է պտուղների բուրմունքը, պտղամիսը դառնում է սպունգանման, նրա մեջ առաջանում են մուգ շերտեր և դարչնագույն բծեր, ապա նրանք փտում են:

Արոմատիկ նյութերը սերկեխի պտուղների մեջ հիմնականում կենտրոնանում են մաշկի մեջ: Տեղական սորտերից շատերն ունեն ուժեղ, նուրբ և զուրեկան բուրմունք:

Այսպիսով, սերկեխի տեղական սորտերից շատերն ունեն քիչ քանակությամբ դաբաղանյութեր, բայց համեմատաբար մեծ քանակությամբ շաքար: Նման սորտերը պիտանի են թարմ վիճակում գործածելու համար: Մի շարք այլ սորտեր աչքի են ընկնում ոչ միայն մեծ քանակի շաքարի, այլև պեկտինային և արոմատիկ նյութերի պարունակությամբ: Պտուղների այդ հատկությունը հնարավորություն է տալիս ստանալու բարձրորակ պահածոներ, ինչպես օրինակ, մուրաբա, ժելե, մարմելադ, ցուկատ, կոմպոտ, ինչպես և այլ ձևի արտադրանք:

ՍԵՐԿԵԽԻ ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ՆՐԱՆՑ ԴԵՄ

Հայաստանում սերկեխը մշակվում է գլխավորապես կոլտնտեսային հին տյգիներում և պարտեզներում առանձին ծառերի կամ խմբակային ձևով այլ պտղատու տեսակների հետ խառն: Տնկելու նման ձևը շատ է դժվարացնում պայքարը վնասատուների և հիվանդությունների դեմ: Ուտի վնասատուների և հիվանդությունների պատճառած վնասվածքների հետևանքով սերկեխի բերքի թե՛ քանակը և թե՛ որակը զգալիորեն

ընկնում է և պտուղների մի մասը դառնում է անպետք թե՛ թարմ գործածության և թե՛ կոնսերվացման համար:

Հայկական ՍՍՌ-ում սերկեխին զգալի վնաս են հասցնում մի շարք վնասատուներ և հիվանդություններ: Բերում ենք դրանց նկարագրությունը, ինչպես և նրանց դեմ պայքարելու միջոցները:

Պտղակեռ (Cydia pomonella) — Սերկեխի հիմնական վնասատուն է Հայկական ՍՍՌ-ում: Նա մասսայաբար վնասում է պտուղները ամբողջ ռեսպուբլիկայում: Ունի երկու սեռեր, որից առաջինը լինում է մայիսի վերջին, հունիսի սկիզբին: Պտղի ներսի վնասվածքը նման է խնձորի վնասվածքին: Թրթուրն ուտում է միջուկը սերմնային բների հետ միասին, որից հետո պտուղը փտում է: Ախտահարված պտուղները դառնում են աձև, բլրակավոր ու մի կողմի: Այդպիսի վնաս հասցնում են թե՛ առաջին և թե՛ երկրորդ սերնդի թրթուրները: Երկրորդ սերնդի թրթուրների մի մասը բերքահավաքից առաջ դուրս է գալիս պտուղներից և հարսնեկավորվում բների վրա, պոկվող կեղևի տակ:

Պայթալի միջոցները.— Աշնանը ծառը պետք է մաքրել պոկվող կեղևից. հավաքել պոկված կեղևը, տերևները, պտուղների թափուկը և կտրած չորուկները: Ծառերի բոլոր վարակված մասերը հավաքել, դուրս բերել պարտեզի տերիտորիայից և այրել: Վեղճտացիայի ընթացքում սրսկել ծառերը աղիքային թուլաներով: Վերցնել 1 լիտր ջրին 1 գր փարիզյան կանաչ և 2 գր չհանդած կիր, կամ 1 լիտր ջրին 3 գր կալիում արսենատ և 2 գր չհանդած կիր: Առաջին սրսկումն սկսել թրթուրները երևալուց 2—3 շաբաթ առաջ, այսինքն՝ ծաղկման շրջանում, երբ թափվում է պսակաթերթի մեծ մասը: Սրսկման ժամանակ ձդուկ թրջելու բաժակաթերթներն ու բաժակը, այսինքն այն մասը, որտեղից թրթուրը թափանցում է պտղի մեջ: Հետագա 2, 3 և 4-րդ սրսկումները կատարել պարերարար նույն թուլաներով:

Մայիս ամսից ծառերի վրա կապել որսիչ գոտիներ հավաքումն առաջնորդից կամ հարդից, որտեղ թրթուրները

հարսնեկավորվում են: Անհրաժեշտ է հաճախ ստուգել այդ գոտիները և հարսնյակները ոչնչացնել: Պտուղը հավաքելու հետ միաժամանակ անհրաժեշտ է այդ գոտիները հանել և այլի: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է ամեն տարի ծխահարել փայտի հենակները (խմարները), որոնց ճեղքների մեջ հարսնեկավորվում են թրթուրները, ձմեռն անցկացնելու համար: Հենակները պետք է ծխահարել խրամատներում: 1 խմ խրամատին պետք է վերցնել 100 գր ծծումբ և վառել:

Պաղակեր-հրթիթեռ.— (*Euzophera bigeilla* Zell) սրունից առաջ եկած վնասվածքը շատ նման է պտղակների պատճառած վնասվածքին:

Պայֆաբլ.— Այս վնասատուի դեմ պետք է կիրառել նույն միջոցները, ինչոր պտղակների դեմ:

Խնձորեհու լվին (*Aphis pomi* Deg).— Պաղակներից հետո այս լվինը համարվում է սերկևիլի հիմնական վնասատուներից մեկը: Նա շատ ուժեղ կերպով փչացնում է երիտասարդ շիվերը և տերևները: Վերջինները ոլորվում են. բարակ երիտասարդ շիվերը ծռվում են դեպի ներքև: Աշնանը շիվի տարեկան աճի ամբողջ երկարությամբ լվինը ձու է դնում համատարած խիտ շերտով: Չվերը սև են լինում և ծածկում են շիվի կեղևը կարծես մրի փառով: Գարնանը, տերևների դուրս գալուն պես դուրս են գալիս նաև լվինի թրթուրները, որոնք ծծում են տերևի հյուսվածք:

Պայֆաբլի միջոցները.— գարնանը, բողբոջների բացման ժամանակ, երբ դուրս են գալիս առաջին տերևները, պետք է սրսկել կամ փոշոտել ծառերը կոնտակտային ինսեկտիսիդներով: Պետք է գործածել 1 լիտր ջրին 1—2 գր անարապին սուլֆատ, որին ավելացնել 3 գր օճառ կամ նույն 1 լիտր ջրին 1 գր 40% -անի նիկոտին սուլֆատ 3 գր օճառի հետ:

Բրդոս բզեզ (*Epicametis hirta* Poda).— Բզեզները դարձնան դուրս են գալիս պտղատու ծառերը ծաղկելիս: Սերկևիլի ծաղկման ժամանակ այս բզեզներից համեմատաբար քիչ են լինում: Նրանք հարձակվում են ծաղիկների վրա և ուտում առեղները, վարսանդներն ու սերմնարանները:

Պայֆաբլ.— ծառերը սրսկել սառը ջրով, որից բզեզները ճյուղերի վրա անշարժանում են և ծառերը թափ ապուց հեշտությամբ թափվում են խսիրի կամ սավանի վրա: Այստեղից պետք է հավաքել և ոչնչացնել:

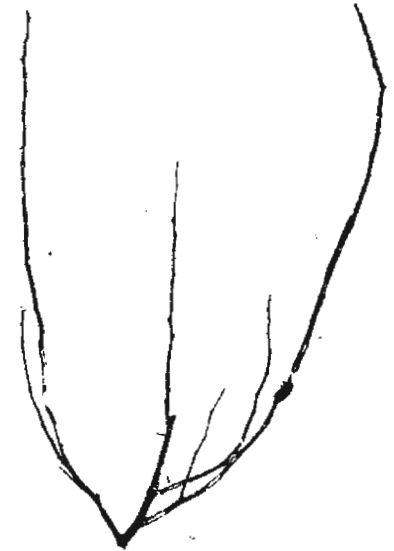
Սեվ ոսկերզեզ (*Capnodis tenebrionis* L).— վնասում է բզեզային ստադիայում: Սրա թրթուրներն ապրում են ծիրանի, դեղձի և այլ կորիզավոր տեսակների արմատների և արմատավաղի մեջ:

Սերկևիլի վրա բզեզները կրծում են ծաղկակիր և աճող շիվերի կեղևն օղակներով կամ առանձին բծերով, ինչպես և բողբոջները սկսած հիմքից մինչև ծայրը: Վնասված շիվը զրրկվում է տերևներից և աստիճանաբար չորանում է: Բզեզները կրծում են նաև պտղակովները, որից պտուղները դադարում են աճել և չորանում են, իսկ նրանց մի մասը թափվում է:

Նկ. 21. Սերկևիլի ճյուղ, ոսկերզեզի կեղևի և բողբոջների վնասվածքներով:

Բզեզները մեծ աղմուկով լեզու են մի տեղից մյուսը և նստում ճյուղերի վրա: Ծառի ամենաթույլ շարժումից նրանք պետին են թափվում և իրենց սատկած են ձևացնում: Սև ոսկերզեզը մեծ քանակությամբ տարածված է Երևանի շրջակայքում, մեծ վնաս է հասցնում սերկևիլի երիտասարդ տնկիներին (նկ. 21):

Պայֆաբլ.— Պետք է ձևաքով օրը 2—3 անգամ հավաքել բզեզները, առաջին հավաքը պետք է կատարել վաղ առավոտյան:

Պղնձե ոսկերգեզ (Peitis lugubris).— Թրթուրն ապրում է մասերենու արմատներում: Բզեզը վնասում է սերկեխին և ոսկերգեզի նման: Պատահում է հազվագեպ:

Պայֆար.— Պետք է կիրառել պայքարի նույն միջոցներն ինչ որ և ոսկերգեզի դեմ:

Տարազույզ մետախազոր (Limantria dispar L.).— Գարնանը թրթուրները բնի վրայով բարձրանում են ճյուղերի վրա և ուտում մաաղաշ տերևները: Վնասատուների մասսայական բազմացման գեպում երբեմն նրանք ուտում են ծառի բոլոր տերևները. որոշ տարիներին թրթուրը տարածվում է մեծ քանակությամբ:

Պայֆարի միջոցներ.— Աշնանը պետք է ոչնչացնել կեղեի և ծառի այլ մասերի վրա դրված ձվերը, այդ տեղերը մաքրելով և վրան քսելով նավթ կամ մեքենայի յուղ: Տերևաթափիչ հետո սրակել հանքաջուղային էմուլսիա: Գարնանը ծառերի բներին կպցնել կաշուն օդակներ, իսկ վարակված ծառերը սրակել կալցիում արսենիտ, մեկ ծառին 50 գր-ի հաշվով:

Տանձենու մլուկ (Stephanitis pyri F.).— Խիստ վնասում է սերկեխի տերևները, երբ նրա ծառերը լինում են այս վնասատուով վարակված այլ հնդավոր պտղաբու տեսակների ծառերի արանքում. տանձենու մլուկը ծծում է տերևների հյուսք և իրենց կաշուն արտաթորանքով կեղտոտում են տերևները. որոնք ստանում են ժանդոտ թուխ գույն և չորանում են, մլուկի արտաթորանքը ծածկում է հերձանցքները, խանգարում է նրանց մեջ կատարվող նյութերի նորմալ փոխանակությունը: Վնասված ծառերի պտուղների ապրանքատնտեսական որակը բավականին ընկնում է:

Պայֆարի միջոցներ.— Վարակված ծառերի տերևները պետք է սրակել տակի կողմից նիկոտին սուլֆատով (2 գր մեկ լիտր ջրին) կամ անաբազին սուլֆատով (4 գր մեկ լիտր ջրին): Աշնանը խնամքով պետք է հավաքել ծառերից մաքրած կեղևները և թափած տերևները:

Տերևացեց (Recurvaria nanella Sch): Ցեցի թրթուրը մշտնապես է տերևի մեջ և այնտեղ վերի և տակի էպիդերմիսների

(վերնաթաղանթների) արանքում պատրաստում է բարակ ճյուղավորված անցք: Նա վնասում է նաև բացվող բողբոջները, իսկ հետագայում նոր տերևների ծայրերը: Թրթուրը վնասած տեղերը ծածկում է ոստայնով:

Պայֆարի միջոցներ.— Գարնանը, բողբոջների բացվելուց առաջ ծառերը պետք է սրակել հանքաջուղային էմուլսիայով, վերցնելով մեկ լիտր ջրին 100 գր հանքային որևէ յուղ: Ծաղկելու շրջանում ծառերի բներին կապել որսիչ գոտիներ, որոնք 5—7 օր մի անգամ ստուգման ենթարկել:

Կնճռոտ կեղևակեր (Ecoptogaster rugulosus Ratz): Հարձակվում է սերկեխի թուլացած ծառերի վրա և վնասում բնի և ճյուղերի կեղևը, ինչպես և պատրաստում է մուտքի անցքեր շրվերի հիմքում: Վնասատուի մասսայական դարգացման գեպում ծառի կեղևը ծածկվում է բազմաթիվ մանր անցքերով և ծառը աստիճանաբար չորանում է:

Պայֆար.— Պարտեզներն ու տնկարանները պետք է պահել կոպտորակա վիճակում: Վնասված և չոր ճյուղերը պետք է հեռացնել ծառերից և այրել:

Տանձենու տիգ (Eriophyes pyri Nal): Երբեմն այս վնասատուն վնասում է սերկեխի տերևները, որոնք ներքևից ծածկվում են թուխ գույնի հարթ ուռուցքներով:

Պայֆարի միջոցներ.— Պետք է հավաքել և այրել թափված տերևները: Աշնանը կամ գարնանը մաքրել ծառի կեղևները և թեփուկներն այրել: Աշնանը տերևաթափից հետո և գարնանը աչքերի ուռելուց առաջ՝ ծառը սրակել 10 տոկոսանի խրկաթի արջասպի լուծույթով կամ փոշոտել ծծմբով:

Պոլիֆիլա (Polyphylla Sp.): Բզեզի թրթուրը կրծում է սերկեխի սերմնաձուկի և երիտասարդ տնիկների արմատները, որից տերևները սկսում են եղրերից դեղնել, ապա չորանում են: Կենտրոնական արմատի վնասվելու գեպում բույսը չորանում է: Արմատների թուլյ վնասվելու գեպում սերկեխին արագ նոր արմատներ է տալիս և շարունակում է լավ աճել:

Պայֆար.— Պոլիֆիլայի դեմ պայքարի միջոցներ դեռ չեն մշակված: Վաղ գարնանը հողի մշակության ժամանակ,

պետք է հավաքել թրթուրներն ու հարսնյակները: Ծառի վնասվելու դեպքում պետք է բացել արմատները և ոչնչացնել թրթուրները:

Իշախառանճ (Gryllotapa vulgaris L): Տնկարաններում և ցանքի մարդերում իշախառանճը վնասում է արմատները, սրից սերմնաճուղիները չորանում են:

Պայֆարի միջոցներ.— Իշախառանճի տարածման հողերում աշնանը պետք է պատրաստել որսիչ փոսեր, դրանք լցնել թաթմ գոմաղբով ու ծածկել: Զմռան ընթացքում պետք է բացել այդ փոսերը, դուրս թափել գոմաղբը և ոչնչացնել այդտեղ բույսերում իշախառանճները: Վեգետացիայի շրջանում տնկարաններում դործածել դրավչանյութեր, եգիպտացորենի թունավորված հատիկներ (1 կգ եգիպտացորենին՝ վերցնել 50 գր նատրիում արսենիս):

Տանձենու ոինխիա (Rhynchites giganteus Kryn): Աերկեի ծաղկաթափից և պտղակալումից հետո էգ բզեզը ծակում է պտուղը և մեջը դնում 2—12 ձու: Պտուղների և պտղակոթի վրա բզեզն առաջ է բերում գիդգազած և կամ այլ լոճեր, որից պտուղների ամեցողությունը հետ է մնում, նրանք քարանում են և չորանում:

Պայֆարի միջոցներ.— Գարնանը, բզեզների երևալուն պես, պետք է սերկեիլի տակ փռել խսիր և սավան և վաղ առավոտյան ծառը թափ տալ: Խսիրի կամ սավանի վրա թափված բզեզները պետք է հավաքել և ոչնչացնել: Բացի դրանից վնասված և թափված պտուղները պետք է հավաքել և այրել, իսկ դարնանն ու աշնանը ծառի բնի վրա կապել որսիչ ցուտիներ:

Կեռնոտ կեղծ վաճառակիր (Eulecanium rygulosum Acch): Հազվադեպ պատահում է սերկեիլի 2—3 տարեկան ճյուղերի վրա:

Պայֆար.— Տերևաթափից հետո կամ բողբոջների բացումից առաջ սրակել 10%-անի հունքայուղային էմուլսիայով:

Պտուղների փտախա (Selerotina trutigena Schrot): Սունկը վարակում է պտուղները, որի հետևանքով վերջիններս

փափկում են, դառնում են սպունգանման և դարչնագույն կամ թուփ դարչնագույն: Պտուղների վրա առաջ են գալիս համակենտրոն ձևով դասավորված շրջաններ կապված սնկի սպիտակավուն կամ մոխրավուն դեղին բարձիկներից, որոնց վրա առաջացած սպորները հեշտությամբ տեղափոխվում են միջատների (կրեանների, ոինխիտների և այլնի) ինչպես և քամու միջոցով: Սունկը վարակում է միայն վիրավորված պտուղները, ուստի հիվանդությունը ուժեղ տարածվում է պտուղները վնասող միջատների միջոցով կամ կարկտահարությունից հետո: Վարակված պտուղներին անմիջապես կպած թեկուզ ոչ-վիրավորված պտուղները ևս վարակվում են թե՛ ծառի վրա և թե՛ պահեստներում:

Վարակված պտուղները կամ թափվում են դետին, կամ չորանում են, մոմիֆիկացիայի են ենթարկվում և մնում են ծառի վրա: Ահա այդպիսի պտուղները հետևյալ տարին նոր վարակումների պատճառ են դառնում:

Պտուղների փտախառը ուժեղ կերպով տարածված է Նույսմբերյանի և Ալավերդու շրջաններում:

Պայֆարի միջոցներ.— Պետք է հավաքել և ոչնչացնել թե՛ ծառի վրա հղած և թե՛ թափված վարակված պտուղները, ինչպես և ծառի չորուկները: Զմեռը ծառի վրա մնացած բույս չորացած պտուղները ևս պետք է հավաքել և ոչնչացնել: Համապատասխան միջոցներով պայքարել պտուղը վիրավորող միջատների դեմ: Գարնանը, նախքան բողբոջների բացումը՝ ծառերը պետք է սրակել երկաթի արջասպի 5%-անի լուծույթով կամ 1%-անի բորդոյան հեղուկով, վերջինին, միջատների դեմ պայքարելու նպատակով ավելացնելով 1 լիտր հեղուկին 1 գր փարիզյան կանաչ: Պահեստում պտուղները միշտ հսկողության տակ ունենալ և նկատված փթղները անմիջապես հեռացնել ու ոչնչացնել:

Քլորոզ.— Տերևների քլորոզը սովորաբար լինում է տնկարաններում, առանձին հողամասերում, երիտասարդ տնկիների վրա: Նման երևույթ լինում է նաև այն տնկիների

վրա, որոնք վեգետացիայի ընթացքում հաճախակի հատումներին են ենթարկվել:

Քլորոփլ ակտիվում է տմառվա շոգերի հետ միասին շիվերի ծայրից, ապա աստիճանաբար անցնում է դեպի հիմքը: Տերեյի թիթեղը քլորոփլի ժամանակ ամբողջովին կամ մասնակի դեղնում է. վերջին դեպքում պատահում է, որ միայն ջրերն են կանաչ մնում: Քլորոփլի ուժեղ արտահայտության դեպքում սուաջ է գալիս մեծ քանակությամբ թույլ աճող մասեր, որոնք դասավորվում են շիվի ծայրերին վարդակի ձևով: Քլորոփլած բույսերը խիստ թուլանում են. աերենների վրա նկատվում են տրեհաճարություններ: Տերեյները չորանում, փշրվում են, որի հետևանքով շիվերը անժամանակ մերկանում են:

Պայթար.— Քլորոփլի նշանները երևալուն պես պետք է տերեյները սրսկել երկաթի արջաստի 2%-անի լուծույթով:

Հայկական ՍՍՌ-ում սերկելիի հիմնական վնասատուներն են պտղակերը, պաղակեր-հրաթիթեղը, խնձորենու լվիճը, տանձենու մլուկը, սև ոսկերդեղը և այլն: Զգալի վնաս են հասցնում տնկարաններում պոլիֆիլան և իշխոսառանձը: Առանձին աարիներին սերկելիի ծառերը տերեհաղուրկ են լինում աարադույգ մետաքսադործի կողմից: Տերեհացը, պղնձե ոսկերդեղը, տանձենու ոինխիտը, կնճոռա կեղծ վահանակիբը և այլն մասսայական վնասատուներ չեն հանդիսանում:

Հիվանդություններից սերկելիի պտուղներին մեծ վնաս հասցնողը պտուղների փտախտն է:

ՍԵՐԿԵԼԻԻ ՏՆԿԱՆՅՈՒԹԻ ԱՃԵՑՈՒՄԸ

Տնկարանի կազմակերպումը.— Սերկելիի տնկանյութն աճեցնում են տնկարանում, որտեղ ունենում են կարոնների և պապլաստման համար սերմնաձուկների հողամասեր: Տրեկարանի համար ընտրած հողը պետք է հարթ լինի, մի փոքրիկ դեպի հարավ ունեցող թեքությամբ, բնական հովանիով կամ արհեստական դաշտապաշտպան շերտով տիրող քամիներից

պաշտպանած: Ցանկալի է, որ այդ հողամասը լինի բաց տնդում, օդային լավ զրենածով ապահովված:

Տնկարանի համար պետք է առանձնացնել լավ մշակած հին վարելահողեր, որոնք զրադեցրած են եղել բազմամյա խոտաբույսերով: Այդ հողերը պետք է լինեն խոր, թեթև կավաավազային, ջրաթափանց, դրունտային ջրերը պետք է դասավորված լինեն ոչ պակաս քան 2 մ խորությամբ: Խիստ քարոտ, ծանր կավային, հահահային, աղիացած, խիստ ավաղոտ, մոլախոտերով (օրինակ չայիրով) խիստ վարակված հողերը պիտանի չեն տնկարանի համար:

Տնկարանը պետք է կազմակերպել հարմար ճանապարհների մոտիկ, տնկանյութը հարմար տեղափոխելու համար, ինչպես և ուղղման ջրով ապահովված հողերում:

Տնկարանին կից պետք է կազմակերպել սերկելիի արդյունաբերական սորտերի մայրակ, հաշվելով մեկ հեկտար տնկարանին՝ մեկ հեկտար մայրակ: Մայրակում ծառերը պետք է տնկել 4 մ×4 մ հեռավորությամբ. թե՛ տնկելու և թե՛ պատվաստման համար առավելագույն չափով կտրոններ մթերելու նպատակով մայրակը պետք է ձևավորել թփային ձևով:

Հողը լավացնելու համար պետք է տնկարաններում ցանել շարահերկ կուլտուրաներ, բազմամյա կերաբույսեր և սիդերոտներ:

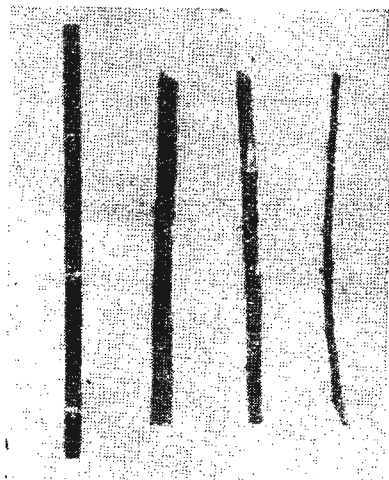
Կտրոնների մթերումը.— Սերկելիը կտրոններով բազմացնելու դեպքում, կտրոնները պետք է մթերել աշնանը, մինչև սառնամանիքների սկսվելը, նոյեմբերի երկրորդ կեսին, իսկ եթե աշունը համեմատաբար ավելի տաք է անցնում՝ դեկտեմբերի առաջին տասնօրյակում: Կտրոններ կարելի է մթերել նաև գարնանը, բայց տաք օրեր սկսելուց առաջ՝ փետրվարի վերջին, մարտի առաջին տասնօրյակում:

Կտրոնները պետք է հավաքել միայն ապրորացված, առողջ, վարգացած և պաղաբեր ծառերից, 1—2 տարեկտն հասակի, 25—30 սմ երկարություն և առավազն 1 սմ տրամագիծ ունեցող ճյուղերից: Կտրոնների համար կարելի է օգտագործել

աճող շիվեր և հոտաշիվեր, ինչպես և մերձարմատային մա-
ցառներ:

Կտրոնների վրա եղած կողային ճյուղավորությունները
և չհասունացած, կանաչ, չփայտացած մասերը պետք է հե-
ռացնել:

Աշնանը մթերած կտրոնները պետք է անմիջապես տըն-
կել տնկարանում: Վատ եղանակների պայմաններում 150—
200 հատից խրձեր կապել ձմեռը պահելու համար: Յուրաքան-

Նկ. 22. Սերկևիլի կտրոններ (ձա-
խից աջ) 1. մերձարմատային մա-
ցառից, 2. հոտաշիվերից, 3. աճող
շիվից:

ավազ, որի վրա ուղղաձիգ կերպով կանգնեցնել կտրոնների
խրձերը, մեկը մյուսին մոտիկ:

Խրձերի վրա շոր ավազ ածել և խնամքով թափահարել,
որպեսզի կտրոնների արանքներում եղած բոլոր բաց տեղերը
լցվեն: Դրանից հետո կտրոնները ջրել այն հաշվով, որ խո-
նավությունը հասնի մինչև խրամատի հատակը և ամբողջ
ավազը խոնավանա: Զրեւուց հետո նորից ավազով լցնել ջրե-

լուր խուրձը պետք է
պիտակավորվի: Պիտակը
կարելի է պատրաստել
թիթեղից, որի վրա պետք
է քսել օլիֆ և բենզինի
մեջ բացված տպագրա-
կան ներկով դրել սորտի
անունը: Այդպիսի պի-
տակը պետք է բարակ
մետաքսալարով կապել
խրձին:

Խրձերը ձմեռը պահե-
լու համար պետք է շոր,
բարձր և պաշտպանված
տեղերում 0,5 մետր խո-
րովյամբ խրամատներ
պատրաստել: Խրամատ-
ների հատակին պետք է
10—15 սմ շերտով ածել

լու հեռեանքով առաջացած դատարկությունները, ապա ամ-
բողջ կտրոնների վրա ածել մինչև 10 սմ շերտ ավազ ու ամ-
բողջը ծածկել հողով, կազմելով 30 սմ բարձրության թուփ:
Խրամատի շուրջը պետք է հանել առուններ, անձրևի կամ ձյան
ջրերը հեռացնելու համար:

Հետո տեղ ուղարկելիս կտրոնները պետք է պատրաստել
30—40 սմ երկարությամբ, որպեսզի տեղում տնկելու կամ
խրամատներում պահելու, ժամանակ հնարավոր լինի թար-
մացնելու նրանց: Այդ կտրոնները պետք է դարսել արկղներում
կամ պատրաստել հակեր, խրձերը շերտավորելով խոնավ
մամուռի հետ: Յուրաքանչյուր արկղում կամ հակում պետք է
ունենալ մի սորտ իր պիտակով: Մի արկղի կամ հակի կշիւր
չպետք է անցնի 40 կգ-ից:

Կտրոնների տնկելը.— Տնկտրանին հատկացրած հողա-
մասը պլանտածի գութանով պետք է վարել երկարությամբ ու
լայնությամբ ամառվա վերջին կամ աշնան սկզբին: Վարած
հողը պետք է մաքրել մոլախոտերի արմատներից, հատկապես
չարորտի մոլախոտերի կոճղարմատներից: Կտրոնները կա-
րելի է տնկել թե՛ դարնանը և թե՛ աշնանը: Գարնանը, տնկելուց
15—20 օր առաջ պետք է կաատրել կրկնավար և փոցխում:
Հողամասը տեղաձևել և բուգլիցով իրարից մեկ մետր հեռավո-
րությամբ պատրաստել թմբեր: Դրանից հետո պետք է անց-
կացնել ոռոգման ցանց: Լեռնային շրջաններում, փոքր հողա-
մասերի վրա թմբերն ու ջրային սխստեմը կառուցվում են մար-
կոսելու միջոցով:

Թմբերի արանքում, որտեղ պետք է տնկել կտրոնները,
պետք է մտցնել քայքայված գոմաղը, հեկտարին 30—40
տոննա: Գոմաղը պետք է լավ խառնել հողի հետ:

Տնկելու ամենալավ ժամկետն աշունն է: Այդ ժամանակ
տնկում են կտրոնները մթերելուց անմիջապես հետո: Իսկ
դարնանը պետք է տնկել անհեղձությունն սկսվելուց առաջ,
մատավորապես մարտի վերջին, նշենու ծաղկելուց առաջ:

Գարնանը տնկելիս հողը պետք է խոնավ լինի: Խրամատ-
ներից հանած կտրոնները, առանց թափ տալու, մեծ մասնակ-

ձերով (պարտիաներով) պետք է ուղարկել տնկարան, տնկման տեղը, որտեղ պետք է անմիջապես թաղել, կամ ծածկել թաց ձիւղպով:

Տնկելուց առաջ խրձերը բացում են և փչացած, անպետք կտրոնները հեռացնում, ոչնչացնում են: Լավերը, եթե նրանք կալլուտով են, տնկում են բահի օգնությամբ փոսը հանելուց հետո, իսկ եթե առանց կալլուտի են, կամ բահի օգնությամբ (բացելով փոսը բահով) կամ տնկման ձողի միջոցով: Վերջին դեպքում պետք է հողի մեջ 20—30⁰ անկյան տակ 25 սմ խորությամբ անցք բացել, այնտեղ մտցնել կտրոնը. դրանից հետո նույն ձողով հողը պետք է ամուր սեղմել կտրոնին:

Կտրոնները պետք է տնկել թմբի միայն մի կողմում, իրարից 20 սմ հեռավորության վրա և այն ձևով, որ նրանց վերին աչքը լինի թմբի կողի բարձրությամբ:

Փարնանը տնկելիս, եթե կտրոնները կալլուտ կամ տրամատներ են առաջացրել, պետք է տնկման անցքն ավելի լայն բացել և կտրոնները բահի տակ դրուշովությամբ մտցնել հողի մեջ ու հետո միայն աստիճանաբար հողով ծածկել:

Տնկած կտրոնները պետք է անմիջապես ջրել բարակ շերտով և հետևել, որ կտրոնների շուրջը ամբողջ հողը թրջվի:

Ջրելուց 2—3 օր հետո պետք է ստուգել տնկման որակը և ջրելու հետևանքով հողն իջած է ու կտրոնները բացած տեղերը նորից հողով ծածկել, իսկ թմբի վերև թողնված ծայրի աչքերը պետք է ծածկել իխրուն ու շոր հողի բարակ շերտով:

Հայաստանի պայմաններում, առաջին ջրից հետո, հանձնարարվում է տռաջնորդվել հողի խոնավությամբ. որոշ տեղերում, մանավանդ սկզբում, հարկավոր է լինում ջրել 3—4 օրից հետո, այլ տեղերում հնարավոր է լինում բավարարվել միջին թվով 7—8 օր մեկ անգամ ջրելով: Յուրաքանչյուր ջրելուց հետո անհրաժեշտ է հողը փխրեցնել կուլափլատորով կամ թորխով, ինչպես և պետք է ամեն անգամ հեռացնել մոլախոտերը:

Ամառվա ընթացքում կտրոնից դուրս եկած շիվերը պետք է նոսրացնել՝ սկզբում թողնել 3 շիվ, որից ամենալավ զար-

գացածը հետագա ձևավորման համար, իսկ մյուս երկուսը որպես պահեստի: Հողի տակից դուրս եկած շիվերը պետք է հիմքից կտրել, որի համար անհրաժեշտ է լինում հողը հետ տալ և կտրելուց հետո ծածկել:

Ուշ աշնանը տնկարանի ամբողջ հողը պետք է փխրեցնել, իսկ մոլախոտերը հեռացնել:

Լավ խնամքի պայմաններում կտրոններն արմատակալում են 50—60%-ով և վեգետացիայի ընթացքում տալիս են 30—80 սմ աճեցողություն:

Հետևյալ տարին, վաղ ցարնանը, արմատակալած կտրոնների ծայրի շորուկը պետք է կտրել սեկատորով, ինչպես և հեռացնել երկու պահեստի շիվերը. այնուհետև մացառները նույնպես պետք է դուրս գալուն պես կտրել, հեռացնել: Հուլիսի կեսին անհրաժեշտ է կտրել աճող միակ շիվի ծայրը 120 սմ-ից բարձր: Կուլային շիվերի առաջանալուն զուգընթաց ձևավորել բունը՝ 50—60 սմ բարձրությամբ: Վեգետացիայի ընթացքում բնի հաստացման նպատակով նրա վրա եղած շիվերը պետք է ծերասել:

Ստանդարտ տնկանյութ սաանալու համար անհրաժեշտ է տմուխ ընթացքում տնկիները սնուցել աղոտային պարարտանյութերով, հեկտարին 60—80 կգ մաքուր ազոտի հաշվով:

Երկրորդ տարվա վերջում, մոտավորապես նոյեմբեր ամսին, տնկիները պատրաստ են լինում տնկարանից հանելու համար:

Տնկանյութերի անեցումը սերմերից և նրանց նետագա պատվաստումը.— Ինչպես կտրոններ տնկելու ժամանակ, այնպես էլ սերմերով բաղմացնելիս հողը պետք է նախապատրաստվի աշնանից:

Աշնանից էլ պետք է նախապատրաստել սերմերը, որոնք պետք է հավաքել կոնսերվի դործարանում, պտուղները մաքրելու ժամանակ: Սերմերը պետք է մաքրել պտուղների մնացորդներից (սերմնային բներից, պտղամսից), ապա պետք է թրջել, աղատել լորձունքից, որպեսզի նրանք իրար հետ կպած չլինեն և ցանելու ժամանակ համաշափ բաշխվեն շարքում:

Ցանքից առաջ, հողը նախապատրաստելուց հետո, հողամասում կառուցում են համապատասխան թմբեր և անց են կացնում ոռոգման սխեման:

Ցանքը կարելի է կատարել աշնանը կամ գարնանը, վերջին դեպքում սերմերը պետք է ստրատիֆիկացված լինեն հունվար ամսից: Հեկտարին պետք է ցանել 35—40 կգ սերմ:

Ցանելու ժամանակ թմբերի հիմքում պետք է անցկացնել աղոսիկներ (թորխով կամ բահով) և այդ աղոսիկների մեջ համաչափորեն ցանել սերմերը, որոնք պետք է ծածկել փխրուն հողով: Սերմերը պետք է դնել ոչ ավելի քան 2—2,5 սմ խորությամբ: Ցանքից առաջ դաշտը պետք է մաքրել իշախառանհից, որը մեծ վնաս է հասցնում սերմաճուղիներին:

Գարնանը, երբ ծիլերը դուրս կգան և կկազմեն 1—2—3 դույզ տերևներ, պետք է ցանքը նոսրացնել և հանած ավելորդ սերմնարույսերը տեղափոխել լավ պարարտացրած հողամասերը: Այդ հասակում սերկևիլը շատ լավ է աանում տեղափոխումը: Տեղափոխման ժամանակ սերմնարույսերը պետք է պահել դույլերում: Տեղափոխված բույսերը պետք է 3 օր խոտով ծածկված լինեն և ամեն օր ջրվեն: Անհրաժեշտ է նշել, որ սերմնարույսերի կաշիլու հաջողությունը կախված է գլխավորապես ջրելուց:

Լավ խնամքի պայմաններում, այսինքն շափավոր ջրելու, ժամանակին հողը փխրեցնելու, և աղոտային սնուցում ապրում (առնվազն երեք անգամ) գեպքում, վեղետացիայի վերջում այդ սերմաճուղիները հասնում են 70—80 սմ բարձրության, բների աչքապատվաստի համար պիտանի հաստությունը:

Սերկևիլի մեծ ծառը, առանց կտրելու, սովորաբար անշան քանակությամբ աճող շիվեր է տալիս (5—10 հատ): Նրա այս բիոլոգիական հատկությունը անհրաժեշտ է հաշվի առնել: Գարնանը, մայրսական ծառերը պետք է էաել մինչև 2—3 տարեկան ճյուղերը, որպեսզի աշնան պատվաստի համար կազմավորվեն առատ քանակությամբ աճող շիվեր, որոնցից և նսարավոր լինի պատրաստել անհրաժեշտ քանակի կտրոններ:

Սերմաճուղիները պետք է պատվաստել աչքապատվաստով

աշնանը: Աչքապատվաստի համար պետք է կտրել դարգացած աչքեր ունեցող աճող շիվեր: Հոռաշիվեր այդ նպատակի համար չի կարելի վերցնել, քանի որ նրանց աչքերը թերզարգացած են լինում: Աչքապատվաստի կտրոնները, որպեսզի նրանք չփչանան, պետք է առնվազն մեկ օր պահել խոնավ պայմաններում:

Աչքապատվաստի լավագույն ժամկետը սեպտեմբերի 1—20 է: Այդ ժամկետին սերկևիլի աճող շիվերը լինում են իրականաբար դարգացած և պիտանի աչքապատվաստի համար: Սերկևիլի մի շարք սորտերի աճող շիվերը ավելի վաղ ժամկետներին լինում են բարակ, թույլ դարգացած աչքերով և ահա այդպիսի աչքերը շատ քիչ տոկոսով են կալում:

Սերկևիլի աչքապատվաստի տեխնիկան, ինչպես և պատվաստի հետագա խնամքը նույնն են, ինչ որ խնձորենու և տանձի պատվաստներին:

Հետևյալ ցարնանը, հյուվաշարժության սկզբին, պատվաստների վայրակները պետք է էտել և թույնել բուխակներ, իսկ աչքերի բացվելուց հետո կտրել նաև բուխակները:

Ամառը վայրակի վրա շիվեր դուրս գալուն պես պետք է կտրել նրանց: Պատվաստաշիվի աչքից դուրս է գալիս 1—3 շիվ: Դրանցից թույլերը, կոշտյինները պետք է նույնպես կտրել և յուրաքանչյուր վայրակի վրա թույնել միայն մեկ լավ դարգացած շիվ:

Հետևյալ տարին տնկին պետք է ձևավորել պարզեցրած լիդերային սխեմանով: Այդ միջոցով աչքապատվաստից հետո երկու տարվա ընթացքում կարելի է տնդում տնկելու համար միանգամայն պիտանի տնկիներ աճեցնել:

Տնկիների տնկարանից հաճելը, տեստկավորումը, պահելն ու առախումը.— Տնկիները հողից հանելուց մի քանի օր առաջ տնկարանը պետք է ջրել, խոնավ հողից տնկիների հանելը հեշտ է լինում և արմատներն էլ քիչ են վնասվում: Մեծ տնկարաններում տնկիները հանում են տրակտորային գութանի միջոցով, իսկ փոքր տնկարաններում՝ ձիու գութանով կամ ձեռքի զործիքներով:

Տնկիները հողից ձեռքով հանելու դեպքում, շարքի մի կողմում բույսերին զուգահեռ, շարքից 20—25 սմ հեռավորության վրա, 50 սմ խորությամբ, մոտավորապես բահի լայնքով առու են հանում, ապա շարքի մյուս կողմից հողը տնկիների արմատների հետ միասին բահով թափում են հանած առվի մեջ, որից հետո տնկիները հողից հանում են:

Տնկիները տեսակավորում են ըստ նրանց ընդհանուր աճի և դրություն: Նրկամյո տնկիները պետք է բավարարեն հետևյալ պահանջներին:

Առաջին տեսակ.— տնկիները պետք է լինեն լավ զարգացած, 120 սմ բարձրությամբ, 1,2—2,0 սմ բնի տրամագծով, 3-ից ոչ պակաս կողային շիվեր ունեցող պսակով, 30—35 սմ երկարությամբ արմատներով:

Նրկուրդ տեսակ.— Տնկիները միջին աճեցողությամբ, պետք է ունենան 70—100 սմ բարձրություն, արմատները պետք է լինեն 20—25 սմ երկարություն:

Նրուրդ տեսակ.— Թերաճած տնկիներ, որոնք կարող են օգտագործվել անկարանում վերատնկելու համար:

Վերջապես, տնկելու համար անպետք տնկիներ (հողից հանելու ժամանակ խիստ վնասվածները, շատ թուլերը) պետք է ոչնչացնել:

Տեսակավորումից հետո ուրիշ վայր ուղարկվող տնկանյութը անհրաժեշտ է փաթեթել, իսկ տեղում օգտագործվող տրեկանյութը թաղել:

Տնկիները ձմեռը պահելու համար, անհրաժեշտ է առուններ հանել պաշտպանված տեղերում, շենքերի կամ խիտ տնկարկների հովանու տակ:

Սկզբում ամբողջ նախատեսված երկարությամբ պետք է հանել առու, որի լայնությունը պետք է լինի 60 սմ խորությունը մինչև 40 սմ:

Առվի մի կողմը պետք է լինի ուղղաձիգ, մյուսը՝ 30—35° թեքությամբ: Վերջինիս կողմը պետք է դարսել 2—3 շարք տնկիներ: Տնկիների արմատները պետք է խնամքով ծածկել փոխր հողով, որպեսզի նրանց արանքներում դատարկ տարած

ծություններ չմնան: Արմատները ծածկելու համար հողը պետք է վերցնել անմիջապես կողքին նոր փորվող առվից: Ցողունների մեկ երրորդը պետք է ծածկել հողի բարակ շերտով, իսկ արմատները 20—25 սմ շերտով:

Տնկիների ուղարկումը ոչ հեռավոր վայր թույլատրվում է կատարել առանց հակավորելու և առանց խրձեր կապելու, պարզապես դարսելով մեքենայի վրա: Այդ դեպքում մեքենայի հատակին պետք է փռել բավականին հաստ շերտով ծղոտ, որպեսզի տնկիների արմատները չտրորվեն ու չփշանան, իսկ տնկիները դարսելուց հետո վերևից ծածկել խոնավ ճիլպով, խսիրով կամ րրեղենտով: Հեռու տեղ ուղարկելիս անհրաժեշտ է անպայման տնկիները հակավորել: Հակավորելուց առաջ տնկիներից պետք է խրձեր կապել, ամեն մեկ խրձի մեջ 15—20 հատ, իսկ ամեն մի հակի մեջ պետք է դնել 5—6 խուրձ: Հակի մեջ արմատների արանքում և շուրջը պետք է դնել խոնավ մամուռ, իսկ ցողունների ճյուղավորությունների շուրջը՝ ծղոտ, ապա այդ ամբողջը փաթաթել ճիլպով և լավ կապել պարանով:

ՊԱՐՏԵՋԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՈՒ ՆՐԱ

Խ Ն Ա Մ Ք Ը

Պարտեզի նախաձևի ընտրությունն ու նրա յուրացումը.— Սերկելիի պարտեզի համար պետք է ընտրել հարթ ու լայն հովիտներ և մինչև 30°-ի լանջեր՝ հարավային, հարավարևելյան, հարավ-արևմտյան և տրեմայտն էքսպոզիցիաներով: Հարթ և մինչև 10 աստիճանի թեքություն ունեցող հողամասերում հնարավոր է կիրառել հողի մեքենայական մշակություն: Ընդարձակ հողամասը պետք է կտրել առանձին քառանկյունիների և կատարել խոր տրակտորային վար: Հողը պետք է մաքրել քարերից և մոլախոտերից:

10 աստիճանից ավել մեծ թեքություն ունեցող հողերը պետք է սեղաձևել ըստ հորիզոնականների, հաշվի առնելով տեղի ռելյեֆը: Պետք է սկզբում յուրացնել առանձին հո-

դամասեր այն հաշվով, որ հետագայում հնարավոր լինի գրանց միացնել իրար հետ և կազմել տերրասներ:

Ոչ խիստ թեքություն ունեցող հողամասը պետք է մշակել ժապավենաձև շերտերով՝ թեքությանն ուղղահայաց, լանջի հողի ուղղությամբ խուսափելու համար:

Պարտեզ գցելուց առաջ հողամասում պետք է մշակել խոտաբույսեր, վաղօրոք բաժանել առանձին կլարտայների, ապա անցկացնել ձանապարհներ, ոռոգման ցանց: Եթե նա պաշտպանված չէ իշխող սառը քամիներից, ապա պարտեզ գցելուց 2—3 տարի առաջ տնկել համապատասխան ծառեր հողմապաշտպան շերտեր կազմելու համար:

Պարտեզ գցելը.— Սերկևիլի տնկիների հեռավորությունը տնկարկներում տարբեր պետք է լինի, նայած շրջանի կլիմայական պայմաններին: Այսպես, օրինակ, Արարատյան դաշտում և նրան կից նախալեռնային շրջաններում պետք է տրնկել 6×4 մ վրա, Մեղրու, Իջևանի, Շամշադինի, Արավերդու և Նոյեմբերյանի շրջաններում 6×5 մ վրա:

Աշնանը պետք է հանել փոսեր, որոնք պետք է ունենան տոնվալն 75 սմ խորություն և նույնքան լայնություն: Գարնանը տնկել մինչ հյուսիսարևելյան սկզբից, իսկ աշնանը՝ ամենցողությունը կանգ առնելուց հետո, մինչ մասնակի տերեւաթափը: Տնկելուց տուսը պետք է կտրել վնասված արմատները, ապա ամրողջ արմատական սիստեմը թաթախել կավի նոսր շաղախի մեջ, որպեսզի տնկելուց հետո հողը ամուր կպչի արմատներին: Պետք է տնկել խորացրած փոսերի մեջ, հողի մակերեսից 15—18 սմ ավելի խոր, որը նպաստում է խոնավության պահպանմանը և կաշողականության տոկոսի բարձրացմանը, իսկ հետագայում տեղումների կամ ջրի պակասության դեպքում հեշտանում է նրանց մշակապատումը չոր և փոխար հողով:

Սերկևիլը պետք է տնկել ոչ միասորտ, այլ մի քանի, առնվազն 3, սորաերի խառնուրդով: Յուրաքանչյուր շարքում տնկել մեկ սորտ, իսկ կլարտալում մի սորտից իրար կողքի 3

շարքից ոչ ավելի: Այդպես անհրաժեշտ է վարվել, համաչափ խառնակ բեղմնավորումն ապահովելու համար:

Տնկելուց հետո պետք է հատակագիծ հանել ըստ շարքերի, ցույց առնով սորտերը, այդու մեկն մի կլարտալում:

Երիտասարդ տնկարկի հողի մշակույթունը և ոռոգումը աղաչին 6—7 տարիների ընթացքում.— Սերկևիլի տնկիների տնկմանը զուգընթաց ամեն տարի պետք է լայնացնել փոսերը (բաժակները): Տնկիների շարքին ղուգահեռ և նրանից 0,5 մ հեռավորության վրա պետք է անցկացնել ջրելու աղոսներ: Ամեն մի փոս (բաժակ) պետք է ջրել առանձին և նրա հողը ջրելուց հետո փրեցնել:

Վեղևաջրայի ընթացքում պետք է ջրել 10—12 անգամ և բացի դրանից ձմռան ընթացքում 1—2 անգամ:

Հարթ հողամասերում և մինչև 10 տասիձան թեքությունների վրա միջշարքային տարածություններում պետք է ցանել սիդերատներ կամ բանջարեղեն:

Խիստ թեք լանջերում տերրասները, անհատական հարթակները և ոռոգման աղոսները պահել սե ցելի վիճակում, իսկ այլ դժվար մշակվող տեղերում, պետք է խոտը քաղել և սննդացնել մոլախոտերը:

Սերկևիլի հասակ առած տնկարկի հողի մշակույթունը և ոռոգումը.— Հարթ տարածությունների վրա և թույլ թեքություն ունեցող լանջերում միջշարքային շերտերը տնկիների ամենցողության զուգընթաց աստիճանաբար փոքրանում են: Միջշարքերը պետք է ջրել աղոսներով: Ջրելուց հետո հողը պետք է կուլափացիտայի ենթարկել:

Խիստ թեք լանջերում անհատական հարթույթները պետք է ջրել համատարած կերպով, իսկ ջրելուց հետո փարունացնել: Ողողման առաջն առնելու համար այդպիսի լանջերը պետք է թողնել ճմակուլած գրություն:

Գարնան առաջին ջուրը պետք է տալ ծաղկելուց 15—20 օր հետո, իսկ հետևյալ ոռոգումները, նայած կլիմային և հողին, պետք է կատարել մոտավորապես երկու շաբաթվա ընդհատումներով: Ավազոտ հողերը պետք է ջրել տվելի հա-

ճախ, քան կալվայիններն և կալաւաւազայինները: Հարաւային լանջերն աւելի շատ ջուր են պահանջում, քան հյուսիսայինները:

Ջրելու ժամանակ պետք է ձգտել թրջելու այն ամբողջ շերտը, որտեղ գտնվում են արմատները: Ամբողջ վեգետացիայի ընթացքում պետք է ջրել 8—9 անգամ և բացի դրանից, տաք ձմեռ ունեցող շրջաններում լրացուցիչ կերպով պետք է տալ առնվազն երկու ձմռան ջուր: Մեկ հեկտար տնկարկ ջրելու համար անհրաժեշտ է 400 խմ, իսկ ամբողջ վեգետացիոն շրջանի ընթացքում 3200—3600 խմ ջուր:

Սերկեխի տնկարկում անհրաժեշտ է մշակման միջոցով լավացնել հողի ֆիզիկական հատկութիւնները, հարստացնել սննդարար նյութերով, խանգարել խոնտվութիւնն դուրրշիացմանը, կանխել անձրեային շրջաններում հողի ողողումը, պայքարել մոլախոտերի և վնասատուների դեմ:

Հարթ տարածութիւնների և աննշան թեքութիւնների վրա միջշարքերի հողը մշակվում է տրակտորային դութանով 12—15 սմ խորութիւնով, չափավոր լանջերում, որտեղ հնարավոր է անձրեւների ժամանակ հողի ողողումը՝ պետք է վարել լանջերին ուղղահայաց ուղղութիւնով: Խիստ թեք լանջերում հողը լիովին պետք է թողնել ճմակալած դրութիւնով և պետք է փխրեցնել միայն տերրասները և անհատական հարթակները:

Սերկեխի շատ զգայուն է պարարտացման նկատմամբ: Նայած հողի դրութիւնը և ծառի հասակին, անհրաժեշտ է պարրերարար 3—4 տարին մեկ անգամ տալ ամեն մի ծառին 20—30 կգ գոմաղր: Ամեն տարի աշնանը, հողի մշտկութիւնից առաջ մեկ հեկտարին պետք է տալ 250 կգ սուպերֆոսֆատ և 30 կգ 40% -անի կալիական աղ, իսկ զարնանը, հողի փխրեցումից առաջ մի քանի նվազով 180 կգ ամոնիում սուլֆատ:

Բերքատու պարտեզում միջշարքերը պետք է զբաղեցնել սիդերատներով:

Անհրաժեշտութիւն դեպքում պետք է պարտեզում լրա-

ցումներ կատարել հենց այն սորտի տնկիներով, որը շարքից դուրս է եկել:

Պսակի ձևավորումը և ճատումները.— Տնկարանում սկսած ձևավորումը պետք է շարունակել հիմնական տեղում՝ պարտեզում հենց տնկման առաջին տարվանից: Ձևավորման ժամանակ պետք է ձգտել ստանալու բունը՝ 50—60 սմ բարձրութիւնով և պսակը՝ 4—5 հիմնական ճյուղերով այն հաշվով, որ վերջիններս տեղավորված լինեն իրարից 25—35 սմ հեռավորութիւն վրա: Ուժեղ աճեցողութիւն ունեցող սորտի ծառերի կմախքային ճյուղերը պետք է իրարից անհամեմատ աւելի հեռու դասավորված լինեն, քան թույլ աճեցողութիւն ունեցողներինը:

Մեծահասակ ծառերի պսակները պետք է պարրերարար նոսրացնել: Հաստ ճյուղերը պետք է կտրել հիմքից, սուր դանակով խնամքով հարթել կտրվածքը, ապա ծածկել վերքը տարտնկային մածիկով, փշակների առաջացումից խուսափելու համար: Ճյուղերի հատումներ պետք է կատարել զարնանը, վեգետացիայի սկսվելուց առաջ:

50—60 տարեկան հին ծառերը պետք է երիտասարդացնել, բայց ոչ միանգամից, այլ 2—3 տարվա ընթացքում, մի քանի նվազով: Այդ դեպքում անհրաժեշտ է մացառներից նոր բներ աճեցնել, իսկ հները՝ չորացողները կտրել հեռացնել:

Բերլի խնամքը և նրա հավաքը.— Առատ բերքի ժամանակ սերկեխի ճյուղերը պտուղների ծանրութիւնից խիստ կռանում են: Ուստի, օգոստոսի երկրորդ կեսին անհրաժեշտ է ծառերի տակ հենակներ (խշմարներ) տալ: Հենակների և ճյուղերի շփման տեղում պետք է դնել կանաչ կամ չոր խոտ, կամ թե որևէ այլ նյութ, որպեսզի ճյուղերի կեղևը չվնասվի: Առաջին հերթին հենակներ պետք է դնել ուժեղ աճեցողութիւն և շատ մեծ բերք ունեցող ծառերի տակ: Հենակներ անհրաժեշտ է կիրառել Ալավերդու Նոյեմբերյանի, Մեղրու, Էջմիածնի, Սևտարակի և այլ շրջաններում:

Սեպտեմբերի կեսերին անհրաժեշտ է պատրաստի ունենալ բերահավաքի ինվենտար՝ սանդուղքներ, ծառից պտուղը

հավաքելու դամբյուղներ, որոնց ներսը պետք է պատած լինի փափուկ կտորեղենով, արկղներ և այլն: Հենց այդ նույն ժամանակի համար պետք է պատրաստել ծածկեր պտուղների տեսակավորման և նրանց ժամանակավոր պահելու համար: Անհրաժեշտ ծածկերի և ինվենտարի քանակը որոշվում է բերքի քանակով, տարբեր սորտի պտուղների հասունացման ժամկետներով:

Պետք է հետևել, որ բերքահավաքը կատարվի ըստ սորտերի: Վաղահաս սորտերը պետք է հավաքել, երբ պտուղներից մասնակիորեն վերանա թավը, իսկ մշակը ստանա փայլատ ցուր և դեղին դունավորում: Ուշահաս սորտերը սովորաբար չեն կորցնում թավը, ուստի նրանց բերքահավաքը պետք է սկսել հոկտեմբերի երկրորդ կեսից:

Բերքահավաքը պետք է սկսել ներքեի ճյուղերից, ապա միայն անցնել վերևիներին: Մառերի մոտ պետք է գնել սանդուղքներ, պտուղները պետք է հավաքել դպուշով: Մառնց մաշկին վերք հասցնելու և առանց թավը հանելու: Թավը պահեստում պաշտպանում է պտուղները թառամելուց: Մառից պոկած պտուղները զգուշությամբ դարսում են զամբյուղների մեջ: Մառը թափ տալ չի հանձնարարվում: Միանգամայն անխույստեղի է ծառի ճյուղերի կոտրատելը և որևէ այլ վնաս հասցնելը նրան:

Վերամշակման կամ պտղապահեստում ժամանակավորապես պահելու համար հատկացրած պտուղները պետք է հավաքել ձևերով, առանց ծաղկակիր շիվի: Պտղապահեստում երկարատև պահելու նպատակով հավաքվող պտուղները պետք է սեկատորով կտրել ճյուղերից, ծաղկակիր շիվի և տերևների հետ միասին:

Բերքը հավաքելուց հետո պտուղները պետք է տեսակավորել ըստ սորտերի, հասունության աստիճանի, մեծության և վնասվածության (մեխանիկական, հիվանդություններից և վնասատուներից):

Այլ վայր փոխադրելու համար պտուղները պետք է դարսել կողովների կամ արկղների մեջ, որոնց հիմքում և կող-

բերին պետք է մանրատաշել կամ ծղոտ փռել: Պտուղը տեղափոխում են մոտիկ տեղերը բեռնակիր անասուններով, իսկ լեռու տեղերը՝ ավառմեքենաներով:

Հավաքած պտուղները պետք է անմիջապես ուղարկել վերամշակման կետերը կամ պտղապահեստներ: Երկար ժամանակ կույտերում պահած պտուղները տաքանում են և նրանց մի մասը փրկում է:

Ծածկերի տակ անհրաժեշտ է կալմադրել պտուղների ժամանակավոր պահեստ: Կողովներից պտուղները զգուշությամբ են հանում, որպեսզի մաշկը չվնասվի և թավը չպոկվի և դարսում, կիտելով մեկը մյուսի վրա մինչև 50 սմ շերտով: Կույտերի մեջ դարսում են միայն առողջ պտուղները:

Ձմեռը պահելու համար պետք է օգտագործել միայն բուրդով լվինալված և միանգամայն առողջ, ամբողջովին թավով ծածկված պտուղներ, որոնք պետք է իրենց հետ ունենան ծաղկակիր շիվեր տերևների հետ միասին: Այգալիսի պտուղներ պետք է հյուսել ուտենու բարակ շիվերի հետ և կազմել 5—6 կիլոգրամանոց կապեր, որոնց մեջ սերկեխի տերևների արանքում դասավորված լինեն նրա պտուղները: Տերևներն աչքտեղ պտուղների փախյու դեպքում մեկուսիքների դեր են կատարում, փտածներն անջատում են առողջներից: Այդ կապերը պտղապահեստներում կամ նկուղներում կախում են մեխից և այդ ձևով սերկեխը պահում ձմեռը:

Ձմեռը պահելու ընթացքում սերկեխի պտուղները ստանում են իրենց սորտին բնորոշ դեղին կամ նարնջա-դեղնավուն գունավորում, միաժամանակ նրանց մեջ ուժեղանում է բուրմունքը (արոմատը): Պահելու ընթացքում պինդ պտղամիս ունեցող սորտերը փոխում են իրենց կոնսիստենցիան, բստորում պտղամիսը դառնում է փուխը, սպունգանման և ավելի երկարատև պահելու դեպքում կորցնում է հյութալիությունը, բուրմունքն ու համը:

Վերամշակմանը հատկացրած սերկեխը ժամանակավորապես պետք է պահել կոնսերվի դործարանի պտղապահեստում, որտեղ պտուղները դասավորել փայտե ճաղավոր ստելաժների վրա: Պահեստում օդի ջերմաստիճանը պետք է լինի 20—30° 3. հարարերական խոնավությունը՝ 85—90 տոկոս:

Յ Ա Ն Կ

Առաջաբան	
Սերկեիլի ժողովրդա-տնտեսական նշանակությունը	
Սերկեիլի պատմությունը և աշխարհագրական բաշխումը	
Սերկեիլի բուսաբանական նկարագրությունը	
Սերկեիլի մի բանի բիոլոգիական տնտեսականությունները	
Սերկեիլի սորտերը	
Պտուղների քիմիական բաղադրությունը	
Սերկեիլի ֆիտոտուներն ու հիվանդությունները և պայքարի միջոցները նրանց դեմ	
Սերկեիլի տնկանյութի աճեցումը	
Պարտեզի կազմակերպումն ու նրա խնամքը	

Էմմա Հայրապետի Գալբիկյան-Բեկեզովսկայա

Ս Ե Ր Կ Ե Վ Ի Լ

Պատ. խմբագիր Գ. Գրձեկյան
Հրատ. խմբագիր Ս. Թադեոսյան

Տեխ. խմբագիր Լ. Աղիզբեկյան		Կոնտրոլ սրբագրիչ Ա. Ալանյ		
ՎՋ 10974	ԽՀՆ 252	Պատվեր 66	Հրատ. 1134	Տիբաթ 16
Հանձնված է տպագրություն ընդ 1955 թ. Մտորագրված է տպագրություն 10/VI 1955 թ., տպագր. 4,5 մամուլ, հրատ. 2,85 մամուլ, թուղթ 84×108 ¹ / ₃₂ : Գինը 1 ռ.				
Հայկական ՍՍԻ ԳԱ Հրատարակչութ. տպարան, Երևան, Արտվյան 1				